

University of Groningen

## Eerste bevindingen International Civics and Citizenship Education Study

R.Maslowski, [No Value]; H.M.Naayer, [No Value]; M.M.Isac, [No Value]; G.H.Oonk, [No Value]; M.P.C.van der Werf, [No Value]

**IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.**

### *Document Version*

Publisher's PDF, also known as Version of record

### *Publication date:*

2010

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

### *Citation for published version (APA):*

R.Maslowski, N. V., H.M.Naayer, N. V., M.M.Isac, N. V., G.H.Oonk, N. V., & M.P.C.van der Werf, N. V. (2010). *Eerste bevindingen International Civics and Citizenship Education Study*. s.n.

### **Copyright**

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

### **Take-down policy**

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

*Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.*

**Eerste bevindingen *International Civic and  
Citizenship Education Study***

**Rapportage voor Nederland**

**R. Maslowski  
H.M. Naayer  
M.M. Isac  
G.H. Oonk  
M.P.C. van der Werf**

**GION  
Juni 2010**



# Inhoudsopgave

<b>Managementsamenvatting</b>	<b>5</b>
<b>1 Inleiding</b>	<b>10</b>
1.1 Achtergrond en doel van de studie	10
1.2 Onderzoeksopzet en respons	10
1.3 Leeswijzer	11
<b>2 De inbedding van burgerschap in het onderwijs</b>	<b>13</b>
2.1 Burgerschap in het curriculum	13
2.2 Thema's en onderwerpen die in burgerschapseducatie aan bod komen	15
<b>3 Kennis over burgerschap</b>	<b>20</b>
3.1 Kennisniveau van leerlingen over burgerschap	20
3.2 Beheersingsniveaus van leerlingen	25
3.3 Factoren van invloed op de kennis over burgerschap op Nederlandse scholen	27
<b>4 Houdingen van leerlingen en hun maatschappelijke Betrokkenheid</b>	<b>30</b>
4.1 Houding tegenover gelijke rechten voor immigranten	30
4.2 Vertrouwen in instituties en politieke partijen	30
4.3 Interesse in politieke en sociale kwesties	33
4.4 Deelname aan politieke en maatschappelijke activiteiten buiten school	35
4.5 Verwachte toekomstige politieke en maatschappelijke Participatie	38
<b>5 De school als leeromgeving voor burgerschap</b>	<b>39</b>
5.1 School en klas als oefenplaats voor leerlingen	39
5.2 Klasklimaat	39
<b>6 Kennis over Europees burgerschap en houdingen tegenover Europa</b>	<b>43</b>
6.1 Kennis over Europa en de Europese Unie	43
6.2 Houding tegenover Europese integratie	44
6.3 Europese identiteit	45
<b>7 Samenvatting en conclusies</b>	<b>46</b>
7.1 Burgerschap in school en beleid	46
7.2 Kennis en houdingen van leerlingen	47
<b>Referenties</b>	<b>49</b>



# Managementsamenvatting

Nederland heeft deelgenomen aan de *International Civics and Citizenship Education Study* (ICCS), een internationaal vergelijkend onderzoek naar burgerschapscompetenties van leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het doel van deze studie is om burgerschapscompetenties van leerlingen in verschillende landen in kaart te brengen, en na te gaan waardoor mogelijke verschillen tussen scholen en landen veroorzaakt worden.

In het onderzoek zijn de burgerschapscompetenties in kaart gebracht bij 1 of 2 tweede klassen in het voortgezet onderwijs. Daarnaast zijn maximaal 15 docenten op school bevestigd die lesgeven in klas 2, en is de schoolleiding verzocht algemene gegevens over de school aan te leveren. In totaal hebben in Nederland 67 van de 141 scholen, en 1964 leerlingen deelgenomen aan het onderzoek. Nederland heeft daarmee niet voldaan aan de eisen die door de IEA aan deelname van scholen worden gesteld. Door scholen en leerlingen in de analyses te 'wegen' wordt in dit rapport niettemin een zo representatief mogelijk beeld van de situatie in Nederland geschetst.

In deze rapportage worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek vermeld. Daarbij is een vergelijking gemaakt met de situatie in andere landen. Het rapport verschijnt tegelijkertijd met het internationale IEA rapport *First Findings from the IEA Civic and Citizenship Education Study*. In september 2010 worden deze eerste bevindingen opgevolgd door de eindrapportage van het project. Tegelijkertijd met dit internationale eindrapport verschijnt ook het Nederlandse eindrapport, waarin de bevindingen van het onderzoek nader zijn uitgewerkt. In het voorliggende rapport wordt, in tegenstelling tot de internationale *First Findings*, ook verslag gedaan van de eerste bevindingen van het onderzoek naar Europees burgerschap in Nederland. In dit onderdeel worden geen vergelijkingen met andere landen gemaakt. In het eindrapport dat in september verschijnt zal dit wel worden opgenomen.

## *Inbedding van burgerschap in het onderwijs*

In ons land komt burgerschap niet als apart vak in de onderbouw van het voortgezet onderwijs aan bod. Scholen hebben wel sinds februari 2006 de verplichting aandacht te besteden aan 'actief burgerschap en sociale integratie', maar er is niet vastgelegd op welke wijze dit gestalte moet krijgen in school. In een aantal andere Europese landen, waaronder de Scandinavische landen, Vlaanderen, Luxemburg en Oostenrijk is er eveneens voor gekozen burgerschapseducatie niet als een apart vak in het curriculum op te nemen. In andere Europese landen, waaronder Engeland, Ierland, Spanje en Zwitserland maakt 'burgerschapskunde' wel deel uit van het curriculum, net als in de meeste Oost-Europese landen die aan het onderzoek deelnamen. In de landen waar burgerschapseducatie onderdeel uitmaakt van het curriculum is dit doorgaans een verplicht vak voor alle leerlingen.

Het ontbreekt aan een nauwkeurig beeld van thema's en onderwerpen die in ons land in de onderbouw aan bod komen. Uit het meest recente onderwijsverslag van de inspectie van het onderwijs komt naar voren dat scholen zich in het kader van burgerschap met name richten op sociale vaardigheden, leren van omgangsregels en basiswaarden (Inspectie van het onderwijs, 2010). Bij deze basiswaarden gaat het om vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid, begrip voor anderen, verdraagzaamheid en het afwijzen van onverdraagzaamheid, autonomie, en het afwijzen van discriminatie. Voor de meeste andere landen

geldt dat hier ook basiswaarden, in de vorm van gelijke rechten en het omgaan met conflicten, in het onderwijs aandacht krijgen. De verwachting is dat de mate waarin dit plaatsvindt, en de wijze waarop, sterk tussen scholen en tussen landen verschilt. Een vergelijking op dat aspect is daardoor slechts beperkt mogelijk.

In ons land dienen scholen in hun onderwijs aandacht te besteden aan de samenleving en de diversiteit daarin. De inspectie ziet hier ook op toe. Uitgangspunt daarbij is dat de school een open en actieve opstelling vertoont naar de lokale en/of regionale omgeving en de samenleving. Daarbij dient ook de diversiteit aan achtergronden van burgers aan de orde te komen, zowel met betrekking tot religie, etniciteit en cultuur en leefgewoonten. Veel scholen voor voortgezet onderwijs geven hier in de praktijk ook invulling aan. Een vergelijkbare ontwikkeling is ook in andere landen waarneembaar.

In de kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs is daarnaast opgenomen dat leerlingen op hoofdlijnen moeten leren hoe het Nederlandse politiek bestel als democratie functioneert en wat de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie is. Vergeleken met Nederland staan de verschillende aspecten van politiek burgerschap in een aantal andere (Europese) landen nadrukkelijker centraal in het onderwijs. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om kennis over het rechtssysteem en de rechtspraak, om de werking van het parlement en overheidsinstellingen, en om verkiezingen en stemrecht. In Engeland krijgen de formele, politieke aspecten van burgerschap grote aandacht in het onderwijs, naast andere thema's die in het nationale curriculum ook ruimschoots aan bod komen. In andere landen, zoals Indonesië, Ierland, Zuid-Korea, Slowakije, Spanje, Zwitserland en Thailand wordt ook ruim aandacht gegeven aan politiek burgerschap, terwijl andere onderwerpen juist relatief minder centraal staan. Opvallend daarbij is dat al deze landen, met uitzondering van Thailand, burgerschap als een apart vak in het curriculum hebben opgenomen.

### *Kennis over burgerschap*

Kennis over burgerschap verwijst naar de kennis die leerlingen hebben met betrekking tot de volgende vier domeinen: (i) kennis over de democratische rechtstaat en democratisch handelen; (ii) kennis van basiswaarden als gelijke rechten, vrijheid en sociale verbondenheid; (iii) kennis over mogelijkheden voor inspraak en vaardigheden en houdingen die nodig zijn om op school en in de samenleving actief mee te kunnen doen; en (iv) verkennen van de eigen identiteit en die van anderen met betrekking tot de bijdrage aan de samenleving. Deze vier domeinen zijn niet evenredig in de toets verwerkt. Naast de indeling in inhoudelijke domeinen is onderscheid gemaakt naar twee cognitieve domeinen: (i) kennis en (ii) redeneren en analyseren.

Op basis van de toetsscores van leerlingen in elk van de deelnemende landen is een schaal ontwikkeld met een gemiddelde van 500 en een standaarddeviatie van 100 punten. Vijf landen, waaronder Nederland (gemiddelde schaalscore van 494), hebben een gemiddelde kennisscore die niet afwijkt van het internationale gemiddelde. Een grotere kennis van burgerschap hebben met name leerlingen uit (andere) Europese landen en landen in Zuid-oost Azië. Voor de Europese landen geldt dat in het bijzonder leerlingen in Scandinavische landen veel kennis over politieke en maatschappelijke onderwerpen bezitten. Leerlingen in zowel Finland als Denemarken hadden een gemiddelde schaalscore van 576 op de kennistoets. Leerlingen in Zweden behaalden gemiddeld een schaalscore van 537 punten.

Op basis van de kennistoets zijn drie beheersingsniveaus onderscheiden. Leerlingen op niveau 1 hebben slechts globale kennis van politieke en maatschappelijke onderwerpen, een oppervlakkig begrip van de begrippen die in

dat kader van belang zijn, en betrekken de mogelijkheden om actief als burger deel te nemen aan de samenleving voornamelijk op hun directe omgeving. Beheersingsniveau 2 wordt gekenmerkt door specifieke kennis en begrip van de belangrijkste politieke en maatschappelijke instituties, systemen en concepten. Kenmerkend voor beheersingsniveau 3 is een holistisch begrip van politieke en maatschappelijk burgerschap, waar bij leerlingen op niveau 1 en 2 (in verschillende gradaties) sprake is van gesegmenteerde kennis over (onderdelen) van burgerschap.

In Nederland bevindt ongeveer 24% van de leerlingen zich op niveau 3. Ongeveer een op de vier leerlingen heeft daarmee een zeer goed begrip van politiek en maatschappelijk burgerschap, en is toegerust om actief invulling te geven aan hun rol als burger. Nederland wijkt daarmee niet af van het internationale gemiddelde, maar steekt wel schril af bij landen als Finland en Denemarken, waar tussen de 55% en 60% van de leerlingen op niveau 3 opereert.

Een redelijk beheersingsniveau aan burgerschapscompetenties wordt bij ongeveer een derde van de Nederlandse leerlingen gevonden. Ook hiervoor geldt dat dit percentage niet afwijkt van het internationale gemiddelde, maar dat het aantal leerlingen met een voldoende beheersing van burgerschapscompetenties (minstens niveau 2) met ongeveer 57% relatief laag is. Ongeveer 43% van de Nederlandse leerlingen heeft een beheersing op niveau 1 of daaronder. Dit is (beduidend) meer dan in een aantal van de ons omringende landen: België (Vlaanderen) (32%), Engeland (35%) en Denemarken (16%). Daar staat tegenover dat het percentage leerlingen op niveau 1 of lager in Luxemburg met 52% relatief hoger is dan in ons land.

#### *Houdingen van leerlingen en hun maatschappelijke betrokkenheid*

Houdingen van leerlingen en hun maatschappelijke betrokkenheid zijn in dit rapport beschreven aan de hand van vijf aspecten: (1) de houding van leerlingen tegenover gelijke rechten voor immigranten; (2) het vertrouwen in instituties en politieke partijen; (3) de interesse in politieke en sociale kwesties; (4) deelname aan politieke en maatschappelijke activiteiten binnen en buiten school; en (5) verwachte toekomstige politieke en maatschappelijke participatie.

Nederlandse leerlingen staan in grotere mate afwijzend tegenover gelijke rechten voor immigranten dan leerlingen in andere landen. Nederland (45.8) neemt hierin samen met Vlaanderen (45.9) Europees en internationaal gezien een extreme positie in. Tegelijkertijd geldt dat leerlingen van veel Europese landen terughoudender staan tegenover gelijke rechten voor immigranten dan leerlingen uit andere continenten. Met name leerlingen uit Latijns-Amerikaanse landen zijn in grotere mate van oordeel dat immigranten dezelfde rechten zouden moeten hebben als de autochtone bevolking. In Nederland is verschillen bovendien autochtone leerlingen en allochtone leerlingen sterker dan in andere landen ten aanzien van hun houding tegenover gelijke rechten voor immigranten.

Het vertrouwen van leerlingen in politieke en maatschappelijke instituties is in kaart gebracht aan de hand van het vertrouwen dat leerlingen hebben in de landelijke overheid, politieke partijen, de media, school en mensen in het algemeen. Nederlandse leerlingen geven gemiddeld vaker dan leerlingen in de meeste andere landen aan dat zij vertrouwen hebben in de regering en de landelijke overheid. Van de leerlingen in ons land vertrouwt 70% de landelijke overheid, tegenover 61% over alle landen heen. Van alle politieke en maatschappelijke instituties hebben leerlingen het minste vertrouwen in de politieke partijen in hun land (internationaal gemiddelde van 41%). Hoewel



Nederlandse leerlingen geen groot vertrouwen zeggen te hebben in politieke partijen, is dit percentage (53%) wel aanzienlijk hoger dan in veel andere landen.

Interesse van leerlingen in politieke en sociale kwesties is in kaart gebracht aan de hand van vijf onderwerpen: interesse in politieke onderwerpen binnen de lokale gemeenschap; interesse in landelijke politieke kwesties; interesse in landelijke sociale onderwerpen; interesse in de politiek van andere landen; en interesse in internationale politieke onderwerpen. Nederlandse leerlingen gemiddeld minder interesse in politieke en sociale onderwerpen hebben dan in veel andere landen (internationaal gemiddelde is 50 tegenover 46 in Nederland).

Leerlingen is gevraagd aan te geven of zij in het afgelopen jaar betrokken zijn geweest bij (i) een jongerenorganisatie van een politieke partij of vakbond; (ii) een milieuorganisatie; (iii) een mensenrechtenorganisatie; (iv) een vrijwilligersgroep die dingen doet om de buurt te helpen; (v) een organisatie die geld inzamelt voor een goed doel; (vi) een folklorevereniging of een andere organisatie waarin de cultuur van een bepaalde etnische groep centraal staat; (vii) een religieuze groepering of organisatie; respectievelijk (viii) een groep jongeren die campagne voert voor een bepaalde kwestie. Bijna een derde van de leerlingen in Nederland (31%) geeft aan in het afgelopen jaar aan geen van de genoemde organisaties, clubs of groeperingen te hebben deelgenomen. Dit percentage wijkt niet af van het internationale gemiddelde. Van de leerlingen in ons land die wel bij een of meer politieke en/of maatschappelijke organisaties betrokken zijn geweest, geldt dat slechts een klein percentage (6%) in vier of meer van de genoemde organisaties, clubs of groeperingen heeft geparticipeerd. Voor de meerderheid van de leerlingen heeft deelname zich beperkt tot een, twee of drie organisaties (63%). Met name de groep 'politiek en maatschappelijk zeer actieve leerlingen' lijkt daarmee kleiner dan in veel andere landen (internationaal gemiddeld 17%). Opvallend is dat waar het in Nederland gaat om deelname aan activiteiten van externe organisaties dit door leerlingen vooral gebeurt in het kader van liefdadigheid. Aan meer politiek en maatschappelijk geëngageerde activiteiten, zoals activiteiten van mensenrechten- of milieuorganisaties, wordt door leerlingen beduidend minder dan in andere landen deelgenomen.

Leerlingen zijn gevraagd aan te geven of zij verwachten later te gaan stemmen voor de Tweede Kamer. Van alle Nederlandse leerlingen geeft 74% aan te verwachten te gaan stemmen. Dit percentage ligt onder het internationaal gemiddelde van 81%.

#### *De school als leeromgeving voor burgerschap*

Leerlingen is gevraagd aan te geven of zij in het afgelopen jaar op school hebben deelgenomen aan (i) muziek- of toneelactiviteiten buiten de lessen om; (ii) een debat; (iii) een stemming voor een klassenvertegenwoordiger of voor de leerlingenraad; (iv) besluitvorming over hoe zaken op school geregeld worden; (v) discussiebijeenkomsten voor alle leerlingen op school; dan wel (vi) zichzelf kandidaat hebben gesteld voor klassenvertegenwoordiger of de leerlingenraad. Bijna een kwart van de leerlingen in Nederland (24%) geeft aan in het afgelopen jaar aan geen van de genoemde activiteiten in school te hebben deelgenomen. Dit percentage is hoger dan enig ander landelijk percentage. Het internationaal gemiddelde is 7%. In bijna alle landen ligt het percentage onder de 10%.

Leerlingen is gevraagd aan te geven hoe vaak de volgende zaken voorkomen wanneer politieke of sociale onderwerpen in de klas aan de orde komen: (i) leraren moedigen leerlingen aan om een eigen mening te vormen; (ii) leraren moedigen leerlingen aan om hun eigen mening te verkondigen; (iii) leerlingen dragen zelf actuele politieke gebeurtenissen aan om hierover in de klas te

discussiëren; (iv) leerlingen komen in de klas voor hun eigen mening uit, ook al wijkt die af van die van de meeste andere leerlingen; (v) leraren moedigen leerlingen aan om over deze onderwerpen te praten met mensen die er een andere mening op na houden; en (vi) als leraren onderwerpen in de klas uitleggen, belichten ze verschillende kanten daarvan. De mate waarin het klasklimaat op Nederlandse scholen gemiddeld als open wordt gekenmerkt, wijkt niet noemenswaardig af van het internationaal gemiddelde.

#### *Kennis over Europees burgerschap en houdingen tegenover Europa*

24 Europese landen, waaronder Nederland, hebben deel genomen aan de Europese module, een regionale module die tot doel heeft specifieke Europa-gerelateerde aspecten die voortkomen uit de domeinen van het IEA ICCS raamwerk in kaart te brengen.

Aan de hand van vragen over de Europese Unie en haar instituties, rechten en plichten van Europese burgers en de Euro als munteenheid is in kaart gebracht wat Nederlandse leerlingen weten over Europa. Vergeleken met andere leerlingen in Europa geven Nederlandse leerlingen blijk van een gemiddelde kennis over Europa, waarbij sommige aspecten iets beter beheerst worden, en andere wat minder. In absolute zin is de kennis die leerlingen over Europa hebben, net als gemiddeld in andere Europese landen, echter gering.

Wat het Europees beleid betreft is 60% van de Europese leerlingen positief over de harmonisering van de Europese politiek, het belang van de monetaire integratie en de uitbreiding van de Europese Unie. Leerlingen in ons land wijken daarvan niet noemenswaardig af. Het wonen, werken en reizen door Europese burgers binnen Europa wordt door de 14-jarige leerlingen in Europa met een score van 81% zeer positief gewaardeerd. Nederlandse leerlingen zijn met bijna 75% ook positief over dit aspect, maar blijven hiermee achter bij het Europees gemiddelde. Leerlingen in Europa hebben relatief weinig belangstelling voor internationale en Europese politiek (32). Onder Nederlandse leerlingen is deze belangstelling nog geringer (20). De Nederlandse scores behoren tot de laagste in Europa. Deze lage scores staan in contrast met het sterke vertrouwen dat men heeft in nationale en Europese politieke instellingen. Er lijkt wel vertrouwen in Europa te zijn, maar er is weinig belangstelling in Europa.

# 1 Inleiding

## 1.1 Achtergrond en doel van de studie

In de samenleving ontstaan nieuwe opvattingen over de manier waarop individuele burgers in de maatschappij staan: meer betrokken, meer gericht op het nemen van verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de samenleving, meer oog voor wat mensen bindt. Het onderwijs speelt van oudsher een belangrijke rol in die ontwikkeling. Leerlingen leren in de klas standpunten verkennen en verwoorden, overleggen, overtuigen, naar elkaar luisteren, reageren en kritisch denken. Maar ook de maatschappelijke stage en de protocollen om pesten, geweld en vandalisme tegen te gaan komen direct voort uit de verantwoordelijkheid die de school neemt voor de burgerschapsvorming van leerlingen.

Er is nog weinig bekend over de burgerschapscompetenties waarover leerlingen beschikken. Om die reden heeft Nederland besloten mee te doen aan de *International Civics and Citizenship Education Study (ICCS)*, een internationaal vergelijkend onderzoek naar burgerschapscompetenties van leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het doel van deze studie is om burgerschapscompetenties van leerlingen in verschillende landen in kaart te brengen, en na te gaan waardoor mogelijke verschillen tussen scholen en landen veroorzaakt worden.

Daarbij staan vier domeinen van burgerschapscompetenties centraal:

- Democratie – kennis over de democratische rechtstaat en democratisch handelen
- Maatschappelijke basiswaarden – kennis van basiswaarden als gelijke rechten, vrijheid en sociale verbondenheid
- Participatie – kennis over mogelijkheden voor inspraak en vaardigheden en houdingen die nodig zijn om op school en in de samenleving actief mee te kunnen doen
- Identiteit – verkennen van de eigen identiteit en die van anderen met betrekking tot de bijdrage aan de samenleving; eigen verantwoordelijkheid durven nemen.

In de studie is onderzocht in hoeverre leerlingen over competenties binnen deze vier domeinen beschikken, en in hoeverre leraren en scholen hun onderwijs op de ontwikkeling van deze competenties afstemmen.

## 1.2 Onderzoeksopzet en respons

De *International Civics and Citizenship Education Study* bouwt voort op eerder onderzoek van de IEA naar burgerschap in het onderwijs. In 1971 is, als onderdeel van de *Six Subject Study*, in 10 landen onderzocht in welke mate leerlingen kennis over burgerschap hebben, en welke factoren hierop van invloed zijn. Dit vergelijkend onderzoek, waaraan ook Nederland deelnam, vond plaats bij 10- en 14-jarige leerlingen, en bij leerlingen aan het eind van het voortgezet onderwijs. Eén van de bevindingen was dat Nederlandse leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs, samen met Duitse, Israëlische en Amerikaanse leerlingen, meer kennis over burgerschap bezaten dan leerlingen in de overige deelnemende landen (Torney, Oppenheim & Farnen, 1975).

In 1999 vond onder auspiciën van de IEA een tweede, meer omvangrijke, studie naar burgerschapscompetenties plaats. Aan deze *Civic Education Study* (CIVED) namen 14-jarige leerlingen uit 28 landen deel (Torney-Purta, Lehmann, Oswald & Schulz, 2001). Een jaar later werd de studie, onder een beperkter aantal landen, ook in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs uitgevoerd (Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt & Nikolova, 2002). Nederland heeft aan de CIVED studie naar de competenties van leerlingen niet deelgenomen.<sup>1</sup>

Aan het ICCS onderzoek hebben in totaal 38 landen uit met name Europa, Azië en Latijns-Amerika aan het onderzoek onder 14-jarigen deelgenomen. In Nederland heeft het onderzoek zich gericht op leerlingen in klas 2 van het voortgezet onderwijs. Scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs met 14-jarige leerlingen zijn buiten het onderzoek gelaten. Door de IEA is een steekproef van 150 scholen voor voortgezet onderwijs getrokken, waarvan 141 scholen aan de gestelde criteria voldeden. Hiervan hebben uiteindelijk 67 scholen, voor een deel vervangingsscholen, met 1964 leerlingen aan het onderzoek in Nederland deelgenomen. Nederland heeft daarmee niet voldaan aan de eis van minimaal 85% deelname die door de IEA wordt gesteld. Door scholen en leerlingen in de analyses te 'wegen' wordt in dit rapport niettemin een zo representatief mogelijk beeld van de situatie in Nederland geschetst.

In het kader van ICCS is ook een docentenvragenlijst afgenomen onder 15 docenten per school, en een schoolvragenlijst bij de directeur of schoolleider. In Nederland hebben in totaal slechts 236 docenten van 22 scholen hieraan deelgenomen. De resultaten hiervan zijn onvoldoende betrouwbaar om een beeld te schetsen van de wijze waarop burgerschap vorm krijgt op Nederlandse scholen. Om die reden zijn deze gegevens niet gebruikt voor de voorliggende rapportage.

In deze rapportage worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek vermeld. Daarbij is een vergelijking gemaakt met de situatie in andere landen. Het rapport verschijnt tegelijkertijd met het internationale IEA rapport *First Findings from the IEA Civic and Citizenship Education Study*. In september 2010 worden deze eerste bevindingen opgevolgd door de eindrapportage van het project. Tegelijkertijd met dit internationale eindrapport verschijnt ook het Nederlandse eindrapport, waarin de bevindingen van het onderzoek nader zijn uitgewerkt. In het voorliggende rapport wordt, in tegenstelling tot de internationale *First Findings*, ook verslag gedaan van de eerste bevindingen van het onderzoek naar Europees burgerschap in Nederland. In dit onderdeel worden geen vergelijkingen met andere landen gemaakt. In het eindrapport dat in september verschijnt zal dit wel worden opgenomen.

### **1.3 Leeswijzer**

In dit rapport worden de belangrijkste bevindingen en conclusies uit het internationale onderzoek voor Nederland beschreven. Naast een typering van Nederlandse leerlingen, wordt daarbij steeds (behalve voor de Europese module) een vergelijking gemaakt met de overige landen die aan ICCS deelnamen, als ook met de Europese landen die aan ICCS deelnamen.

---

<sup>1</sup> Onderdeel van CIVED vormde ook een kwalitatieve beschrijving van burgerschap in het onderwijs. Nederland heeft wel een bijdrage geleverd aan dit deel van de studie, maar niet deelgenomen aan het empirisch onderzoek naar burgerschapscompetenties van leerlingen in het voortgezet onderwijs.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de plaats die burgerschap heeft in het curriculum. Daarbij gaat het enerzijds om de wijze waarop thema's op het terrein van burgerschap zijn opgenomen in de kerndoelen, dan wel extra-curriculair door scholen worden ingevuld. Daarnaast wordt ingegaan op onderwerpen die in het Nederlandse onderwijs, in vergelijking tot het onderwijs in andere landen, in het curriculum zijn opgenomen. De informatie voor de schets van het burgerschapsonderwijs is gebaseerd op de gegevens die door de nationale onderzoekscoördinatoren in elk van de deelnemende landen zijn verstrekt.

In hoofdstuk 3 komt de kennis aan bod die Nederlandse leerlingen bezitten over onderwerpen op het terrein van burgerschap. Nederlandse leerlingen worden daarbij ingedeeld aan de hand van drie beheersingsniveaus. Aangegeven hoe het gemiddelde kennisniveau van Nederlandse leerlingen over burgerschap zich verhoudt tot het kennisniveau van leerlingen in andere landen. Daarnaast wordt beschreven welke factoren met de kennis van leerlingen samenhangen.

Hoofdstuk 4 gaat in op de houdingen van leerlingen tegenover gelijke rechten voor immigranten in ons land. Het vertrouwen dat Nederlandse leerlingen hebben in instituties en politieke partijen wordt beschreven, en in een internationale context geplaatst. Datzelfde geldt voor de interesse van leerlingen in politieke en sociale kwesties, en hun deelname aan politieke en maatschappelijke activiteiten buiten school.

In hoofdstuk 5 staan de leeromgeving in de klas en op school centraal. Beschreven wordt in hoeverre de school en de klas een oefenplaats biedt voor debatvaardigheden, deelname aan besluitvormingsprocessen en dergelijke. Daarnaast wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de mate waarin het klasklimaat op school een sociaal veilige omgeving biedt voor leerlingen waarin zij zich gestimuleerd voelen om hun mening naar voren te brengen en met anderen in discussie te gaan.

Hoofdstuk 6 gaat in op Europees burgerschap. Achtereenvolgens komen aan bod de kennis die leerlingen hebben over Europa en de Europese Unie, hun houding tegenover Europese integratie en de mate waarin zij zichzelf met Europa identificeren.

Tot slot wordt in hoofdstuk 7 een samenvatting gegeven van de mate waarin burgerschap op Nederlandse scholen voor voortgezet onderwijs is ingevoerd, in vergelijking tot andere landen, en van de mate waarin zij burgerschapscompetenties bezitten.

## 2 De inbedding van burgerschap in het onderwijs

### 2.1 Burgerschap in het curriculum

#### 2.1.1 *Burgerschapseducatie als apart vak*

In ons land komt burgerschap niet als apart vak in de onderbouw van het voortgezet onderwijs aan bod<sup>2</sup>. Scholen hebben wel sinds februari 2006 de verplichting aandacht te besteden aan 'actief burgerschap en sociale integratie', maar er is niet vastgelegd op welke wijze dit gestalte moet krijgen in school. In de Memorie van Toelichting bij het wetsvoorstel 'Bevordering actief burgerschap en sociale integratie' (nr. 29 666) zijn hiervoor ook gegronde redenen aangegeven. Naast het algemene beginsel dat de overheid in haar beleid uitgaat van autonome onderwijsinstellingen, is de achterliggende gedachte dat het onderwijs niet geïsoleerd van anderen een bijdrage levert aan de bevordering van burgerschap en sociale integratie. Zij doet dit samen met andere vormende instituten, waaronder in de eerste plaats het gezin (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2005). Als uitgangspunt geldt daarom dat scholen manieren zoeken om ouders en de omgeving van de school te betrekken in hun aanpak. Het belang van kennismaking en ontmoeting wordt in dit verband extra benadrukt. Het gaat hierbij om het kennismaken met de samenleving en de ontmoeting van kinderen van verschillende afkomst.

In sommige andere landen, waaronder de Scandinavische landen, België (Vlaanderen), Luxemburg en Oostenrijk is burgerschapseducatie niet als een apart vak in het curriculum opgenomen (zie Tabel 1). In andere Europese landen, waaronder Engeland, Ierland, Spanje en Zwitserland maakt 'burgerschapskunde' daarentegen wel deel uit van het curriculum, net als in de meeste Oosteuropese landen die aan het onderzoek deelnamen. Met name in Engeland is al geruime tijd, sinds 2002, het vak *Citizenship education* opgenomen in het nationale curriculum, verplicht voor alle leerlingen tussen 11 en 16 jaar (Ireland, Kerr, Lopes, Nelson & Cleaver, 2006). In de landen waar burgerschapseducatie onderdeel uitmaakt van het curriculum is dit doorgaans, net als in Engeland, een verplicht vak voor alle leerlingen.

#### 2.1.2 *Burgerschapseducatie in andere vakken*

Voor de vernieuwde onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn een aantal kerndoelen geformuleerd waarin aspecten van burgerschap aan bod komen. Voorbeelden van deze kerndoelen zijn: "De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen en daarbij respectvol met kritiek om te gaan" (kerndoel 36) en "De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politiek bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn" (kerndoel 44) (voor een uitgebreid overzicht, zie Bron, 2006, p 12-13).

---

<sup>2</sup> Het vak maatschappijleer (en met name maatschappijleer 1) is wel grotendeels vergelijkbaar met de wijze waarop vakken op het gebied van burgerschapseducatie in andere landen zijn ingevuld. Maatschappijleer 1 start echter in het vmbo pas in leerjaar 3. Voor havo en vwo wordt alleen in de Tweede Fase maatschappijleer gegeven.

**Tabel 1 Inbedding van burgerschapseducatie in het curriculum van de onderbouw van het voortgezet onderwijs**

Land	Inbedding van burgerschapseducatie in het curriculum van de onderbouw van het voortgezet onderwijs							
	Apart vak (verplicht)	Apart vak (keuze)	Geïntegreerd in verschillende andere vakken	Cross-curriculair	Raden en speciale activiteiten	Extra-curriculaire activiteiten	Ervaringen in de klas/ethos van de school	Anders
België (Vlaanderen) <sup>1</sup>			■	■	■	■	■	
Bulgarije			■	■	■	■	■	
Chili			■	■	■	■	■	
Colombia <sup>1</sup>	□	□	■	■	□	□	■	
Cyprus			■	■	■	■	■	
Denemarken <sup>2</sup>			■	■			■	
Dominicaanse Republiek	■		■	■	■	■	■	■
Engeland	■		■	■	■	■	■	
Estland	■		■	■				
Finland			■	■		■	■	
Griekenland <sup>1,3</sup>	□		■		■		■	
Guatemala				■	■	■	■	
Hong Kong				■	■	■		
Ierland	■		■	■	■	■	■	■
Indonesië	■							
Italië			■	■	■	■	■	■
Letland			■	■	■	■	■	
Liechtenstein			■		■	■	■	
Litouwen	■		■	■	■	■	■	
Luxemburg	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇
Malta			■	□	■	■	■	
Mexico	■		■	■	■	■	■	■
Nederland			■		■	■		
Nieuw-Zeeland <sup>4</sup>			■	■	■	■	■	■
Noorwegen			■		■		■	
Oostenrijk			■	■				
Paraguay	■		■			■		
Polen	■				■	■		
Rusland	■			■	■	■	■	
Slowakije	■			□	□	□	□	
Slovenië	■		■		■		■	
Spanje	■		■	■	■	■	■	
Taiwan	■			■	■	■	■	
Thailand			■		■	■	■	
Tsjechië	■		■	■				
Zuid-Korea	■		■	■	■	■	■	
Zweden			■	■				
Zwitserland <sup>5</sup>	■		■	■			■	

Bron: ICCS 2009 National Context Survey (referentiejaar 2008-2009)

**Verklaring gebruikte symbolen:**

- voor alle onderwijsrichtingen en schooltypen
- voor sommige onderwijsrichtingen
- ◇ burgerschapseducatie maakt niet deel uit van het curriculum

Deze kerndoelen komen in de onderbouw voor een belangrijk deel in vakken als geschiedenis, aardrijkskunde en economie aan de orde. Een dergelijke inbedding van burgerschapsthema's in verschillende zaakvakken vinden we in bijna ieder land terug. Ook in landen waar sprake is van een apart vak voor burgerschapseducatie wordt vaak ook in andere vakken aandacht besteed aan onderwerpen die binnen dit domein vallen. Uitzonderingen hierop zijn alleen Taiwan, Indonesië, Polen, Rusland en Slowakije. In deze vijf landen komt burgerschapseducatie alleen als apart vak in het formele curriculum aan de orde.

### *2.1.3 Burgerschap in andere schoolse activiteiten*

Burgerschap komt daarnaast in veel andere activiteiten in school aan de orde. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om specifieke projecten die scholen organiseren, zoals een sponsorloop voor ontwikkelingsprojecten elders in de wereld, of om speciale activiteiten die aansluiten bij de actualiteit, zoals scholierenverkiezingen tijdens de verkiezingen voor de Tweede Kamer of het Europees Parlement. Het type activiteiten dat scholen ontplooiën varieert sterk, maar lijkt vooral gericht op extra-curriculaire activiteiten voor leerlingen. Dit geldt ook voor andere landen. In vrijwel alle landen, met uitzondering van de meeste Scandinavische landen, Oostenrijk, Zwitserland, Griekenland, Slovenië, Tsjechië en Estland komt burgerschapseducatie in extra-curriculaire activiteiten aan bod.

Speciale aandacht verdient de vertegenwoordiging van leerlingen in de besluitvormingsstructuur binnen school. Hoewel leerlingen die zich kandideren voor de medezeggenschapsraad veelal uit de bovenbouw afkomstig zijn, en het animo onder onderbouwleerlingen om hiervoor te stemmen gering is, kennen veel scholen inspraakorganen waarin ook leerlingen uit de onderbouw deelnemen. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om leerlingenraden waarin vertegenwoordigers uit de verschillende leerjaren vertegenwoordigd zijn, of om klassenvertegenwoordigers. Ook hiervoor geldt dat soortgelijke raden en inspraakmogelijkheden op scholen in vrijwel elk van de deelnemende landen gebruikelijk zijn.

## **2.2 Thema's en onderwerpen die in burgerschapseducatie aan bod komen**

### *2.2.1 Aandacht voor basiswaarden*

Het ontbreekt aan een nauwkeurig beeld van thema's en onderwerpen die rond burgerschap in de onderbouw van het voortgezet onderwijs aan bod komen. Weliswaar geven de kerndoelen op hoofdlijnen aan welke onderwerpen in het onderwijs moeten worden behandeld, maar deze laten anderzijds ruimte voor interpretatie en accentverschillen. Door de SLO is een kernleerplan ontwikkeld dat specifiek belangrijke thema's en onderwerpen voor burgerschapseducatie benoemt (Bron, Veugelers & Van Vliet, 2009). Het gaat hierbij om een voorstel van onderwijsinhouden dat, hoewel mede ingegeven door de praktijk op scholen, echter in de eerste plaats normatief van aard is.

Voor de beschrijving van onderwerpen is om die reden gebruik gemaakt van het onderwijsverslag van de inspectie van het onderwijs. Hoewel breder dan alleen de onderbouw en leerjaar 2, geeft de inspectie aan dat scholen zich in het kader van burgerschap met name richten op sociale vaardigheden, leren van omgangsregels en basiswaarden (Inspectie van het onderwijs, 2010). Bij deze basiswaarden gaat het om vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid, begrip voor anderen, verdraagzaamheid en het afwijzen van onverdraagzaamheid, autonomie, en het afwijzen van discriminatie. Het belang dat aan deze basiswaarden wordt gehecht



is bovendien redelijk stabiel over de afgelopen jaren (Inspectie van het onderwijs, 2008; 2009).

Voor de meeste andere landen geldt dat hier ook basiswaarden, in de vorm van mensenrechten en het omgaan met conflicten, in het onderwijs aandacht krijgen (tabel 2). Vrijwel alle landen leggen enige of sterke nadruk op mensenrechten in het onderwijs voor 14-jarige leerlingen. Hetzelfde geldt voor de omgang met conflicten. De verwachting is dat de mate waarin dit plaatsvindt, en de wijze waarop, sterk tussen scholen en tussen landen zal verschillen.

### *2.2.2 Aandacht voor andere culturen*

In ons land dienen scholen in hun onderwijs aandacht te besteden aan de samenleving en de diversiteit daarin. De inspectie ziet hier ook op toe. Uitgangspunt daarbij is dat de school een open en actieve opstelling vertoont "naar de lokale en/of regionale omgeving en de samenleving, en ... leerlingen daarmee in contact [brengt], ook voor wat betreft de diversiteit in de achtergrond van leeftijdgenoten, en de verscheidenheid aan godsdiensten, etniciteiten en culturen, opvattingen, leefwijzen en gewoonten".<sup>3</sup> Veel scholen voor voortgezet onderwijs geven hier in de praktijk ook invulling aan. Van de onderzochte havo/vwo scholen besteedde 70% van de scholen hieraan in het schooljaar 2008/2009 regelmatig aandacht; voor het vmbo werd een vergelijkbaar percentage gerapporteerd (73%) (Inspectie van het onderwijs, 2010).

Inzicht en begrip voor andere culturen is ook in andere landen een belangrijk thema in het onderwijs rond burgerschap (tabel 2, kolom 3). In de meeste landen krijgt dit sterke nadruk in het onderwijs.

### *2.2.3 Aandacht voor democratie en politieke instituties*

In de kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs is opgenomen dat leerlingen op hoofdlijnen moeten leren hoe het Nederlandse politiek bestel als democratie functioneert en dat zij leren zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn (kerndoel 44). Daarnaast moeten leerlingen inzicht krijgen in de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie (kerndoel 45). Uit het onderwijsverslag komt naar voren dat het merendeel van de scholen ook aandacht besteedt aan kennis over democratie. Dit gebeurt vaker in havo/vwo dan in het vmbo (Inspectie van het onderwijs, 2010). Kennis van de democratie komt relatief echter minder aan de orde dan sociale vaardigheden. In termen van de drie niveaus die eerder door de Onderwijsraad (2003) zijn onderscheiden lijkt de visie op burgerschap sterker gekleurd door het 'burgerschap binnen de school' en het 'maatschappelijk burgerschap' dan door het 'politic burgerschap'.

In sommige andere landen staan de verschillende aspecten van politiek burgerschap nadrukkelijker centraal in het onderwijs. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om kennis over het rechtssysteem en de rechtspraak, om de werking van het parlement en overheidsinstituties, en om verkiezingen en stemrecht. In Engeland krijgen de formele, politieke aspecten van burgerschap grote aandacht in het onderwijs, naast andere thema's die in het nationale curriculum ook ruimschoots aan bod komen. In andere landen, zoals Indonesië, Ierland, Zuid-Korea, Slowakije, Spanje, Zwitserland en Thailand wordt ook ruim aandacht gegeven aan politiek burgerschap, terwijl andere onderwerpen juist relatief minder centraal staan. Opvallend daarbij is dat al deze landen, met uitzondering van Thailand, burgerschap als een apart vak in het curriculum hebben

---

<sup>3</sup> Staatscourant 5 juli 2006, nr. 128, p. 13/2

opgenomen. Daar dient bij aangetekend te worden dat andere landen met een vak burgerschap niet steeds in dezelfde mate politieke en staatsrechtelijke thema's behandelen, en in een enkel geval (Rusland) zelfs de nadruk leggen op maatschappelijke onderwerpen (tabel 2).

Tabel 2

## Nadruk op burgerschapsonderwerpen in het curriculum van klas 2 in het voortgezet onderwijs

Land	Onderwerpen					
	Mensenrechten	Juridische systeem en rechtspraak	Begrijpen van andere culturen en etniciteiten	Parlement en overheidsinstellingen	Stemmen en verkiezingen	Economie
België (Vlaanderen)	■	□	■	■	■	■
Bulgarije	■	■	■	■	■	■
Chili	■	■	■	■	■	■
Colombia	■	■	■	■	■	□
Cyprus	■	■	■	■	■	■
Denemarken	■	■	■	■	■	■
Dominicaanse Republiek	■	■	■	■	■	■
Engeland	■	■	■	■	■	■
Estland	■	■	■	■	■	■
Finland	■	■	■	■	■	■
Griekenland <sup>1</sup>	■	■	■	■	■	■
Guatemala	□	■	■	□	■	■
Hong Kong	□	□	□	□	□	□
Ierland	■	■	■	■	■	■
Indonesië	■	■	■	■	■	■
Italië	■	□	■	■	■	■
Letland	■	■	■	■	■	■
Liechtenstein <sup>1</sup>	■	■	■	■	■	■
Litouwen	■	■	■	■	■	■
Luxemburg	□	□	■	□	□	□
Malta	■	■	■	■	■	■
Mexico	■	■	■	■	■	□
<b>Nederland</b>	■	■	■	■	■	□
Nieuw-Zeeland	■	■	■	■	■	■
Noorwegen	■	■	■	■	■	■
Oostenrijk	■	■	■	■	■	■
Paraguay	■	■	■	■	■	■
Polen	■	■	■	■	■	■
Rusland	□	□	■	□	□	■
Slowakije	■	■	■	■	■	■
Slovenië	■	□	■	■	■	■
Spanje	■	■	■	■	■	■
Taiwan	■	■	■	■	■	■
Thailand	■	■	■	■	■	■
Tsjechië	■	■	■	■	■	□
Zuid-Korea	■	■	■	■	■	■
Zweden	■	■	■	■	■	■
Zwitserland	■	■	■	■	■	□

Bron: ICCS 2009 National Context Survey (referentiejaar 2008-2009)

### Verklaring gebruikte symbolen:

- sterke nadruk
- enige nadruk
- geen nadruk

1. Hoewel burgerschapseducatie geen apart vak is in het curriculum voor leerjaar 2 kunnen aspecten van burgerschapseducatie via andere vakken aan bod komen

Tabel 2 (vervolg)

Land	Onderwerpen					
	Vrijwilligerswerk	Oplossen van conflicten	Communicatiestudies (media)	Internationale organisaties en wereld-gemeenschap	Regionale organisaties en instituties	Het milieu
België (Vlaanderen)	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Bulgarije	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Chili	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Colombia	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Cyprus	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Denemarken	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Dominicaanse Republiek	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Engeland	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Estland	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
Finland	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Griekenland <sup>1</sup>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Guatemala	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Hong Kong	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
Ierland	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Indonesië	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Italië	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Letland	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Liechtenstein <sup>1</sup>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Litouwen	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Luxemburg	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Malta	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Mexico	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Nederland	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Nieuw-Zeeland	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Noorwegen	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Oostenrijk	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Paraguay	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Polen	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Rusland	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Slowakije	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Slovenië	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Spanje	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Taiwan	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Thailand	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Tsjechië	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Zuid-Korea	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Zweden	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>
Zwitserland	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>	<input checked="" type="checkbox"/>

## 3 Kennis over burgerschap

### 3.1 Kennisniveau van leerlingen over burgerschap

#### 3.1.1 Operationalisatie kennis over burgerschap

Kennis over burgerschap verwijst naar de kennis die leerlingen hebben met betrekking tot de volgende vier domeinen van burgerschap: (i) kennis over de democratische rechtstaat en democratisch handelen; (ii) kennis van basiswaarden als gelijke rechten, vrijheid en sociale verbondenheid; (iii) kennis over mogelijkheden voor inspraak en vaardigheden en houdingen die nodig zijn om op school en in de samenleving actief mee te kunnen doen; en (iv) verkennen van de eigen identiteit en die van anderen met betrekking tot de bijdrage aan de samenleving. Deze vier domeinen zijn niet evenredig in de toets verwerkt. Daarbij is de verhouding 4 (democratie): 3 (basiswaarden): 2 (participatie): 1 (identiteit) gehanteerd (Schulz et al., 2008).

Naast de indeling in inhoudelijke domeinen is onderscheid gemaakt naar twee cognitieve domeinen: (i) kennis en (ii) redeneren en analyseren. In de toets is daarvoor de verhouding 1:3 gehanteerd. Op basis hiervan zijn 80 items<sup>4</sup> geconstrueerd die verdeeld zijn over zeven clusters met vragen, waarvan de meeste uit 10 of 11 items bestonden. Zeven verschillende toetsboekjes zijn gemaakt waarin (geroteerd) steeds 3 van de 7 clusters met vragen zijn opgenomen. Deze toetsscores zijn genormeerd naar een gemiddelde van 500 en een standaarddeviatie van 100 op basis van de deelnemende leerlingen in landen die aan de gestelde steekproefcriteria voldeden.

De kennistoets bestond voor het merendeel uit meerkeuzevragen. Een voorbeeld daarvan is opgenomen in tabel 3. Het voorbeelditem bestaat uit een korte tekst gevolgd door een vraag met vier antwoordalternatieven. Dit format is representatief voor het overgrote deel van de meerkeuzevragen in de toets. In voorbeelditem 2 krijgen leerlingen een ethische kwestie voorgelegd die betrekking heeft op gedrag in een alledaagse situatie. Het gaat hierbij om een relatief eenvoudig item<sup>5</sup> uit de toets. Gemiddeld over alle landen, heeft 73% van de leerlingen dit item goed beantwoord (goede antwoord is met een asteriks aangegeven), waarbij het gemiddeld percentage goede antwoorden tussen landen varieerde van 38% tot 92%. In Nederland is deze vraag door 72% van de leerlingen goed beantwoord, hetgeen niet afwijkt van het internationale gemiddelde.

Naast meerkeuzevragen is gebruik gemaakt van 6 open vragen waarin leerlingen voorbeelden, redenen of verklaringen in eigen woorden moesten opschrijven. Een voorbeeld van een open vraag is weergegeven in tabel 4. In dit voorbeelditem wordt leerlingen gevraagd twee verschillende opbrengsten van een publiek debat voor de samenleving te beschrijven. In geval van een genoemde opbrengst werd het antwoord met 1 punt gewaardeerd. Wanneer leerlingen twee verschillende opbrengsten noemden, werd het antwoord met 2 punten gewaardeerd. Bij de beoordeling hiervan is gebruik gemaakt van vooraf vastgestelde antwoordcategorieën.

---

<sup>4</sup> Uiteindelijk zijn na de psychometrische analyses 79 items gebruikt voor het berekenen van de toetsscores.

<sup>5</sup> Het kennisniveau benodigd om deze vraag juist te beantwoorden komt overeen met beheersingsniveau 1 (zie 3.2)

**Tabel 3 Voorbeelditem van een gesloten vraag met het percentage juiste antwoorden per land**

Voorbeelditem meerkeuzevraag	Land	Percentage juiste antwoorden
<p>Hans koopt nieuwe schoenen voor school. Hans komt erachter dat zijn nieuwe schoenen gemaakt zijn door een bedrijf dat de schoenen in een fabriek door jonge kinderen laat maken en hen erg weinig geld betaalt voor hun werk. Hans zegt dat hij zijn nieuwe schoenen niet meer zal dragen.</p> <p><b>7</b>    Waarom zou Hans weigeren om zijn nieuwe schoenen te dragen?</p> <p><input type="checkbox"/>    Hij denkt dat schoenen die door kinderen gemaakt zijn niet erg lang zullen meegaan.</p> <p><input type="checkbox"/>    Hij wil zijn steun voor het bedrijf dat ze gemaakt heeft niet laten blijken. *</p> <p><input type="checkbox"/>    Hij wil de kinderen die ze maken niet ondersteunen.</p> <p><input type="checkbox"/>    Hij is boos dat hij meer voor de schoenen betaald heeft dan ze eigenlijk waard zijn.</p>	België (Vlaanderen)	81 (1,3)
	Bulgarije	73 (1,7)
	Chili	75 (1,6)
	Colombia	74 (1,4)
	Cyprus	52 (1,5)
	Denemarken	91 (0,7)
	Dominicaanse Rep.	45 (1,4)
	Engeland ‡	82 (1,3)
	Estland	72 (1,6)
	Finland	92 (0,8)
Griekenland	73 (1,4)	
Guatemala <sup>1</sup>	57 (2,1)	
Hong Kong	73 (1,7)	
Ierland	85 (1,3)	
Indonesië	38 (1,5)	
Italië	85 (1,0)	
Letland	74 (1,4)	
Liechtenstein	83 (2,4)	
Litouwen	74 (1,4)	
Luxemburg	74 (1,3)	
Malta	72 (1,7)	
Mexico	61 (1,2)	
<b>Nederland</b>	<b>72 (2,9)</b>	
Nieuw-Zeeland †	82 (1,4)	
Noorwegen †	84 (1,5)	
Oostenrijk	79 (1,4)	
Paraguay <sup>1</sup>	56 (1,9)	
Polen	76 (1,4)	
Rusland	75 (1,1)	
Slovenië	75 (1,5)	
Slowakije <sup>2</sup>	61 (2,0)	
Spanje	82 (1,6)	
Taiwan	67 (1,1)	
Thailand †	57 (1,5)	
Tjechië †	67 (1,2)	
Zuid-Korea <sup>1</sup>	77 (1,1)	
Zweden	86 (1,0)	
Zwitserland †	85 (1,3)	
<b>EU gemiddelde</b>	<b>76 (0,2)</b>	
<b>ICCS gemiddelde</b>	<b>73 (0,2)</b>	

  

\* goede antwoord  
[Beheersingsniveau 1]

() Standaardfout tussen haakjes

† Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingsscholen

‡ Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingsscholen

<sup>1</sup> Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevroegd aan het begin van het volgende schooljaar

<sup>2</sup> De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten

**Tabel 4 Voorbeelditem van een open vraag met het gemiddelde scoringspercentage per land**

Voorbeelditem open vraag	Land	Percentage met tenminste 1 punt	Percentage met een score van 2 punten
<p>Er is sprake van een publiek debat wanneer mensen openlijk hun meningen uitwisselen. Het publiek debat vindt plaats in brieven aan kranten, tv-programma's, gesprekken op de radio, internetforums en openbare bijeenkomsten. Het publiek debat kan gaan over plaatselijke, regionale, landelijke of internationale onderwerpen</p> <p><b>5</b> Hoe kan het publieke debat ten goede komen aan een samenleving?</p> <p>Beschrijf <b>twee verschillende</b> manieren.</p> <p>1. _____</p> <p>2. _____</p> <p style="text-align: center;"><b>Codeerschema</b></p> <p style="text-align: center;"><b>Code 2</b> [Beheersingsniveau 3]</p> <p>Verwijst in het gegeven antwoord naar twee verschillende categorieën van de onderstaande vijf categorieën:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>▶ meer kennis of een beter begrip van de inhoud van een onderwerp of situatie</li> <li>▶ levert oplossingen voor problemen op OF is een forum waarin oplossingen naar voren kunnen komen</li> <li>▶ toename van sociale harmonie, acceptatie van verschillen, of afname van frustraties</li> <li>▶ verhoogt het vertrouwen of de motivatie van mensen om deel te nemen aan de samenleving</li> <li>▶ vertegenwoordigt/geeft invulling aan het principe van vrijheid van meningsuiting</li> </ul> <p style="text-align: center;"><b>Code 1</b> [Beheersingsniveau 2]</p> <p>Verwijst in het gegeven antwoord naar slechts één van de bovenstaande vijf categorieën (inclusief twee antwoorden die betrekking hebben op dezelfde categorie)</p>	België (Vlaanderen)	63 (2,2)	19 (1,4)
	Bulgarije	72 (2,4)	24 (1,7)
	Chili	70 (1,5)	21 (1,1)
	Colombia	58 (1,3)	16 (1,2)
	Cyprus	58 (1,9)	10 (1,1)
	Denemarken	83 (1,4)	38 (1,6)
	Engeland ‡	59 (1,7)	15 (1,2)
	Finland	60 (1,5)	13 (1,0)
	Griekenland	54 (1,9)	15 (1,3)
	Guatemala <sup>1</sup>	65 (1,6)	15 (1,0)
	Hong Kong	69 (2,6)	14 (2,0)
	Ierland	79 (1,5)	28 (1,4)
	Italië	75 (1,8)	23 (1,4)
	Liechtenstein	42 (4,5)	6 (2,3)
	Litouwen	67 (1,6)	17 (1,3)
	Malta	59 (2,7)	20 (2,0)
	Mexico	66 (1,1)	23 (1,0)
	<b>Nederland</b>	<b>37 (2,7)</b>	<b>4 (0,8)</b>
	Nieuw-Zeeland †	69 (1,9)	25 (1,5)
	Noorwegen †	71 (1,5)	18 (1,3)
Oostenrijk	58 (2,4)	20 (2,0)	
Paraguay <sup>1</sup>	48 (2,5)	7 (1,1)	
Polen	83 (1,5)	32 (1,4)	
Rusland	79 (1,9)	25 (1,4)	
Slovenië	69 (1,5)	18 (1,3)	
Slowakije <sup>2</sup>	83 (1,2)	34 (1,7)	
Spanje	68 (1,6)	15 (1,3)	
Taiwan	76 (0,9)	27 (1,1)	
Thailand †	57 (1,5)	11 (0,8)	
Tjechië †	73 (1,0)	19 (1,1)	
Zuid-Korea <sup>1</sup>	86 (0,9)	42 (1,2)	
Zweden	73 (1,5)	22 (1,2)	
Zwitserland †	54 (1,8)	9 (1,2)	
<b>EU gemiddelde</b>	<b>67 (0,3)</b>	<b>20 (0,2)</b>	
<b>ICCS gemiddelde</b>	<b>67 (0,3)</b>	<b>20 (0,2)</b>	

( ) Standaardfout tussen haakjes

† Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingscholen

‡ Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingscholen

<sup>1</sup> Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevroegd aan het begin van het volgende schooljaar

<sup>2</sup> De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten

Gemiddeld over alle landen behaalde 67% van de leerlingen ten minste 1 punt<sup>6</sup> op de vraag, waarbij het percentage varieerde tussen de 37% en 86%. Het genoemde laagste percentage (37%) werd in Nederland behaald<sup>7</sup>, hetgeen aangeeft dat 63% van de leerlingen op deze vraag geen enkel punt wist te behalen. Hetzelfde geldt voor het percentage leerlingen dat 2 punten voor het gegeven antwoord kreeg. Dit was gemiddeld over alle landen 20% van de leerlingen, variërend van 4% tot 42%. In Nederland haalde slechts 4% van de leerlingen de maximale score op deze vraag.<sup>8</sup>

### 3.1.2 Kennis van Nederlandse leerlingen over burgerschap in comparatieve context

Op basis van de toetsscores van leerlingen in elk van de deelnemende landen is een schaal ontwikkeld met een gemiddelde van 500 en een standaarddeviatie van 100 punten. Nederland wijkt met een gemiddelde score van 494 niet significant af van het internationale gemiddelde (zie tabel 5). Met name vmbo-leerlingen scoren gemiddeld laag op de kennistoets (462 punten). Leerlingen in het havo en vwo hebben gemiddeld een beduidend hogere schaalscore (540 punten) (tabel 6).

**Tabel 6** Percentages leerlingen per land voor elk van de beheersingsniveaus

Schooltype	Aantal leerlingen	Gemiddelde schaalscore
vmbo	867	462 (12,0)
havo/vwo	1051	540 (9,8)
<b>Totaal<sup>1</sup></b>	<b>1964</b>	<b>494 (7,6)</b>

<sup>1</sup> Het totaal is inclusief 46 leerlingen die niet eenduidig tot een van de schooltypes konden worden gerekend

Naast Nederland hebben ook leerlingen in Rusland (506), Litouwen (505), Spanje (505) en Oostenrijk (504) gemiddeld een schaalscore op de kennistoets die niet afwijkt van het internationale gemiddelde.

Boven het internationale gemiddelde scoren met name leerlingen uit (andere) Europese landen en landen in Zuid-oost Azië. Voor de Europese landen geldt dat leerlingen in Scandinavische landen over veel kennis van politieke en maatschappelijke onderwerpen beschikken. Leerlingen in zowel Finland als Denemarken hadden een gemiddelde schaalscore van 576 op de kennistoets. Leerlingen in Zweden behaalden gemiddeld een score van 537 punten.

<sup>6</sup> Een score van 1 punt op deze vraag komt overeen met het beheersingsniveau 2; een score van 2 punten komt overeen met beheersingsniveau 3 (zie 3.2)

<sup>7</sup> Daar dient bij aangetekend te worden dat de percentages leerlingen in enkele buitengewoon laag scorende landen zoals Indonesië en de Dominicaanse Republiek uit de tabel zijn gelaten.

<sup>8</sup> Nederlandse leerlingen hebben op het in tabel 4 weergegeven voorbeelditem een extreem lage score behaald. Hoewel andere open vragen relatief beter door Nederlandse leerlingen zijn beantwoord, behoort Nederland tot de groep landen waar de open items het slechtst zijn gemaakt.



**Tabel 5** Gemiddelden per land van de kennis over burgerschap, het aantal jaar dat leerlingen onderwijs hebben genoten, de gemiddelde leeftijd en percentielen van de schaa score

Land	Jaren onder-wijs	Gemid-delde leeftijd	Burger schapskennis						Gemiddelde schaa score	
			200	300	400	500	600	700		
Finland	8	14,7							576 (2,4)	▲
Denemarken †	8	14,9							576 (3,6)	▲
Zuid-Korea <sup>1</sup>	8	14,7							565 (1,9)	▲
Taiwan	8	14,2							559 (2,4)	▲
Hong Kong Δ	8	14,3							554 (5,7)	▲
Zweden	8	14,8							537 (3,1)	▲
Polen	8	14,9							536 (4,7)	▲
Ierland	8	14,3							534 (4,6)	▲
Zwitserland †	8	14,7							531 (3,8)	▲
Liechtenstein	8	14,8							531 (3,3)	▲
Italië	8	13,8							531 (3,3)	▲
Slowakije	8	14,4							529 (4,5)	▲
Estland	8	15,0							525 (4,5)	▲
Engeland ‡	9	14,0							519 (4,4)	▲
Nieuw Zeeland †	9	14,0							517 (5,0)	▲
Slovenië	8	13,7							516 (2,7)	▲
Noorwegen †	8	13,7							515 (3,4)	▲
België (Vlaanderen) †	8	13,9							514 (4,7)	▲
Tjechië †	8	14,4							510 (2,4)	▲
Rusland	8	14,7							506 (3,8)	
Litouwen	8	14,7							505 (2,8)	
Spanje	8	14,1							505 (4,1)	
Oostenrijk	8	14,4							503 (4,0)	
Nederland Δ	8	14,3							494 (7,6)	
Malta	9	13,9							490 (4,5)	▼
Chili	8	14,2							483 (3,5)	▼
Letland	8	14,8							482 (4,0)	▼
Griekenland	8	13,7							476 (4,4)	▼
Luxemburg	8	14,6							473 (2,2)	▼
Bulgarije	8	14,7							466 (5,0)	▼
Colombia	8	14,4							462 (2,9)	▼
Cyprus	8	13,9							453 (2,4)	▼
Mexico	8	14,1							452 (2,8)	▼
Thailand †	8	14,4							452 (3,7)	▼
Guatemala <sup>1</sup>	8	15,5							435 (3,8)	▼
Indonesië	8	14,3							433 (3,4)	▼
Paraguay <sup>1</sup>	9	14,9							424 (3,4)	▼
Dominicaanse Rep.	8	14,8							380 (2,4)	▼

( ) Standaardfouten (SE) tussen haakjes  
 Δ Hebben niet aan de steekproefcriteria voldaan  
 † Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingscholen.  
 ‡ Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingscholen.  
<sup>1</sup> Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevroegd aan het begin van het volgende schooljaar.  
<sup>2</sup> De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten



Prestatieniveau  
 ▲ significant hoger dan ICCS gemiddelde  
 ▼ significant lager dan ICCS gemiddelde

In Zuid-oost Azië behaalden met name leerlingen in Zuid-Korea, Taiwan en Hong Kong een hoge score op de kennistoets. Met gemiddelde schaalscores van 565, 559 en 554 bleven leerlingen in deze landen echter achter bij leerlingen uit Finland en Denemarken.

Andere landen waar leerlingen gemiddeld betere resultaten op de kennistoets behaalden dan het internationale gemiddelde, zijn Polen (536), Ierland (534), Zwitserland, Liechtenstein en Italië (allen 531), Slowakije (529), Estland (525), Engeland (519), Nieuw Zeeland (517), Slovenië (516), Noorwegen (515), Vlaanderen (514) en Tsjechië (510).

Landen waar leerlingen gemiddeld onder het internationale gemiddelde scoren bevinden zich voor een groot deel in Latijns-Amerika en het Caribisch gebied: Chili (483), Colombia (462), Mexico (452), Guatemala (435), Paraguay (424) en de Dominicaanse Republiek (380). Daarnaast scoren ook een beperkt aantal Europese landen onder het Europees gemiddelde: Letland (482), Griekenland (476), Luxemburg (473), Bulgarije (466) en Cyprus (453).

## **3.2 Beheersingsniveaus van leerlingen**

### *3.2.1 Drie niveaus van beheersing*

Op basis van de kennistoets zijn drie beheersingsniveaus onderscheiden. Niveau 1 heeft betrekking op een score tussen de 395 en 478 punten, niveau 2 op een score van 479 tot 572 punten, en niveau 3 op een score van 573 punten of meer. Leerlingen met een score onder de 395 punten worden aangeduid als 'onder niveau 1'.

Leerlingen met beheersingsniveau 1 voelen zich over het algemeen betrokken bij de grondprincipes die ten grondslag liggen aan politiek en maatschappelijk burgerschap. Leerlingen op niveau 1 zijn vertrouwd met de 'grote lijnen' van burgerschap, en kunnen doorgaans goed beoordelen wat "redelijk" en "niet redelijk" is in zaken die dicht bij hun eigen leefwereld staan. Zij geven blijk van een oppervlakkige, vaak mechanistisch aandoende kennis over het functioneren van politieke en maatschappelijke instituties. Daarnaast geven leerlingen op niveau 1 er blijk van zich bewust te zijn van het vermogen van burgers om hun eigen locale omgeving te beïnvloeden. Leerlingen op dit niveau hebben derhalve slechts globale kennis van politieke en maatschappelijke onderwerpen, een oppervlakkig begrip van de begrippen die in dat kader van belang zijn, en betrekken de mogelijkheden om actief als burger deel te nemen aan de samenleving voornamelijk op hun directe omgeving.

Beheersingsniveau 2 wordt gekenmerkt door specifieke kennis en begrip van de belangrijkste politieke en maatschappelijke instituties, systemen en concepten. Leerlingen op dit niveau geven blijken begrip te hebben van de onderlinge afhankelijkheden tussen politieke en maatschappelijke instituties, de wijze waarop deze opereren en de politieke en maatschappelijke context waarbinnen dit plaatsvindt. Leerlingen kunnen een verband leggen tussen principes en sleutelbegrippen en hoe deze in beleid en de praktijk van alledag gestalte krijgen. Daarnaast kunnen zij formele politieke processen koppelen aan ervaringen in hun eigen lokale omgeving, en hebben zij inzicht in de invloed die actieve burgers (via directe beïnvloeding of door middel van vertegenwoordigers van hun belangen) kunnen uitoefenen op beslissingen die hun lokale omgeving overstijgt.

Tabel 7

### Percentages leerlingen per land voor elk van de beheersingsniveaus

Land	Onder niveau 1	Niveau 1	Niveau 2	Niveau 3	
	(minder dan 395 punten)	(tussen 395 ten 479 punten)	(tussen 479 en 563 punten)	(563 punten of meer)	
Finland	2 (0,3)	10 (0,7)	30 (1,2)	58 (1,3)	
Denemarken †	4 (0,5)	13 (0,8)	27 (1,1)	56 (1,6)	
Zuid-Korea <sup>1</sup>	3 (0,3)	12 (0,6)	32 (0,9)	54 (1,1)	
Taiwan	5 (0,4)	15 (0,8)	29 (1,0)	50 (1,3)	
Hong Kong Δ	7 (1,2)	14 (1,4)	30 (1,5)	50 (2,6)	
Liechtenstein	8 (1,4)	18 (1,9)	30 (2,4)	45 (2,0)	
Ierland	10 (1,1)	20 (1,4)	29 (1,2)	41 (1,8)	
Polen	9 (1,0)	19 (1,1)	31 (1,0)	41 (2,0)	
Zweden	8 (0,8)	21 (0,9)	32 (1,1)	40 (1,4)	
Italië	7 (0,7)	20 (1,0)	35 (1,0)	38 (1,5)	
Slowakije <sup>2</sup>	7 (0,9)	22 (1,4)	34 (1,4)	37 (2,2)	
Zwitserland †	6 (0,8)	21 (1,5)	37 (1,3)	37 (1,8)	
Estland	8 (1,1)	22 (1,3)	34 (1,4)	36 (2,1)	
Nieuw Zeeland †	14 (1,2)	22 (1,5)	28 (1,4)	35 (2,1)	
Engeland ‡	13 (1,2)	22 (0,9)	31 (1,2)	34 (1,6)	
Noorwegen †	11 (0,9)	24 (1,1)	33 (1,1)	32 (1,3)	
Slovenië	9 (0,9)	25 (1,1)	36 (1,2)	30 (1,2)	
België (Vlaanderen) †	8 (1,2)	24 (1,7)	39 (1,6)	29 (2,1)	
Oostenrijk	15 (1,4)	25 (1,2)	32 (1,2)	29 (1,4)	
Tjechië †	10 (0,7)	27 (1,0)	36 (1,1)	28 (1,1)	
Spanje	11 (1,3)	26 (1,3)	37 (1,5)	26 (1,8)	
Rusland	10 (0,9)	29 (1,5)	36 (1,2)	26 (1,8)	
Litouwen	9 (0,8)	28 (1,2)	39 (1,2)	24 (1,3)	
Malta	17 (1,6)	26 (1,8)	33 (1,9)	24 (2,3)	
<b>Nederland Δ</b>	<b>15 (2,7)</b>	<b>28 (2,4)</b>	<b>33 (2,3)</b>	<b>24 (3,0)</b>	
Griekenland	22 (1,7)	28 (1,3)	29 (1,1)	21 (1,4)	
Bulgarije	27 (1,8)	26 (1,5)	27 (1,6)	20 (1,9)	
Chili	16 (1,3)	33 (1,2)	32 (1,3)	19 (1,1)	
Luxemburg	22 (1,2)	30 (1,0)	29 (0,8)	19 (0,6)	
Letland	15 (1,6)	33 (1,3)	35 (1,7)	16 (1,4)	
Cyprus	28 (1,0)	32 (1,0)	27 (1,0)	13 (0,9)	
Colombia	21 (1,3)	36 (1,0)	32 (1,1)	11 (0,8)	
Mexico	26 (1,3)	36 (1,1)	27 (1,0)	10 (0,8)	
Thailand †	25 (1,6)	38 (1,4)	29 (1,6)	8 (1,1)	
Paraguay <sup>1</sup>	38 (1,9)	35 (1,6)	20 (1,2)	7 (0,7)	
Guatemala <sup>1</sup>	30 (1,7)	42 (1,6)	22 (1,4)	5 (1,2)	
Indonesië	30 (1,9)	44 (1,5)	22 (1,3)	3 (0,7)	
Dominicaanse Republiek	61 (1,6)	31 (1,3)	7 (0,6)	1 (0,2)	
<b>ICCS gemiddelde</b>	<b>16 (0,2)</b>	<b>26 (0,2)</b>	<b>31 (0,2)</b>	<b>28 (0,2)</b>	
<b>Europees gemiddelde</b>	<b>12 (0,2)</b>	<b>24 (0,2)</b>	<b>33 (0,2)</b>	<b>31 (0,2)</b>	

Landen in aflopende volgorde van het percentage leerlingen op niveau 3

( ) Standaardfouten (SE) tussen haakjes

Δ Hebben niet aan de steekproefcriteria voldaan

† Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingsscholen.

‡ Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingsscholen.

<sup>1</sup> Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevestigd aan het begin van het volgende schooljaar.

<sup>2</sup> De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten

■ Onder niveau 1 ■ Niveau 1  
□ Niveau 2 □ Niveau 3

Kenmerkend voor beheersingsniveau 3 is een holistisch begrip van politieke en maatschappelijk burgerschap, waar bij leerlingen op niveau 1 en 2 (in verschillende gradaties) sprake is van gesegmenteerde kennis over (onderdelen) van burgerschap. Wat niveau 3 onderscheidt van niveau 2 is bovendien de mate waarin leerlingen gebruik maken van hun kennis en inzicht om beleid en maatschappelijke verschijnselen te beoordelen en te rechtvaardigen. Leerlingen hebben een geïnformeerde en beredeneerde mening over het gevoerde beleid en de activiteiten die daaruit voortvloeien. Leerlingen op niveau 3 zijn in staat om actief burgerschap te zien als een middel om het doel van een betere samenleving te bereiken, waar leerlingen op niveau 1 en 2 veelal geneigd zijn om burgerschap te zien als antwoord op eisen en verwachtingen die aan hen gesteld worden.

### *3.2.2 Beheersingsniveau burgerschapscompetenties van Nederlandse leerlingen in comparatieve context*

In tabel 6 is per beheersingsniveau het percentage leerlingen weergegeven voor elk van de deelnemende landen. In Nederland bevindt ongeveer 24% van de leerlingen zich op niveau 3. Ongeveer een op de vier leerlingen heeft daarmee een zeer goed begrip van politiek en maatschappelijk burgerschap, en is toegerust om actief invulling te geven aan hun rol als burger. Nederland wijkt daarmee niet af van het internationale gemiddelde, maar steekt wel schril af bij landen als Finland en Denemarken, waar tussen de 55% en 60% van de leerlingen op niveau 3 opereert.

Een redelijk beheersingsniveau aan burgerschapscompetenties wordt bij ongeveer een derde van de Nederlandse leerlingen gevonden (tabel 7). Ook hiervoor geldt dat dit percentage niet afwijkt van het internationale gemiddelde, maar dat het aantal leerlingen met een voldoende beheersing van burgerschapscompetenties (minstens niveau 2) met ongeveer 57% relatief laag is. Ongeveer 43% van de Nederlandse leerlingen heeft een beheersing op niveau 1 of daaronder. Dit is (beduidend) meer dan in een aantal van de ons omringende landen: België (Vlaanderen) (32%), Engeland (35%) en Denemarken (16%).

Het percentage leerlingen dat het minimale beheersingsniveau in ons land niet haalt (15%) is eveneens hoog in vergelijking met veel andere Europese landen, maar wijkt (evenals de percentages van de hiervoor beschreven beheersingsniveaus) niet af van het internationale gemiddelde.

### **3.3 Factoren van invloed op de kennis over burgerschap op Nederlandse scholen**

Om na te gaan in hoeverre bepaalde achtergrondkenmerken van leerlingen en de thuissituatie van leerlingen van invloed zijn op hun kennis van burgerschap is een multilevel analyse uitgevoerd op de gegevens die van leerlingen in ons land verkregen zijn. Daarbij zijn verschillende groepen kenmerken achtereenvolgens aan het analysemodel toegevoegd (zie tabel 8).

**Tabel 8 Factoren die verschillen in kennis over burgerschap verklaren**

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
	Gemiddelde (se)	Gemiddelde (se)	Gemiddelde (se)	Gemiddelde (se)	Gemiddelde (se)
Constante	468.72 (10.83)	470.92 (10.26)	500.61 (18.23)	491.38 (18.01)	504.45 (11.23)
<i>Leerlingenmerken</i>					
Geslacht (meisje)	6.18 (3.90)	0.59 (4.60)	0.59 (4.61)	0.61 (4.61)	
Gebruik van Nederlands thuis	16.72 (6.18)	17.90 (5.89)	17.64 (5.91)	17.63 (5.89)	19.32 (5.86)*
Verwachte toekomstige onderwijsloopbaan	14.85 (3.79)	14.13 (3.60)	13.86 (3.59)	13.84 (3.60)	14.63 (3.78)*
Cultureel klimaat (aantal boeken thuis)	5.97 (1.76)	3.48 (1.76)	3.30 (1.60)	3.06 (1.61)	3.80 (1.72)*
Hoogste opleiding ouders	2.90 (2.00)	2.49 (1.89)	2.45 (1.90)	2.36 (1.92)	
<i>Lezen voor ontspanning</i>					
Tijd die buiten huis wordt doorgebracht		12.75 (2.42)	12.70 (2.42)	12.69 (2.42)	12.81 (2.16)*
Interesse ouders in politieke en sociale kwesties		-3.69 (1.77)	-3.47 (1.77)	-3.40 (1.77)	
Interesse leerlingen in politieke en sociale kwesties		5.39 (3.10)	5.51 (3.10)	5.51 (3.10)	
Geloof in eigen kunnen m.b.t. politiek		-0.32 (0.22)	-0.32 (0.21)	-0.32 (0.21)	
		0.23 (0.21)	0.23 (0.21)	0.23( 0.21)	
<i>Klaskenmerken</i>					
VMBO schooltype			-69.48 (18.23)	-55.32 (20.16)	-66.15 (15.54)*
HAVO-VWO schooltype			19.56 (19.01)	25.22 (19.64)	
<i>Open klasklimaat voor discussies (aggr.)</i>					
Participatie van leerlingen in school (aggr.)				-4.58 (3.81)	
Cultureel klimaat in de klas (aggr.)				-12.63 (7.04)	
Hoogste opleiding ouders (aggr.)				22.35 (11.20)	26.39 (10.27)*
Interesse leerlingen in politieke en sociale kwesties (aggr.)				7.44 (18.63)	
				-1.96 (3.51)	
<b>Random effecten</b>					
Klasniveau - Variantie (Standaarddeviatie)	5228.27 (72.30)	4941.18 (70.29)	3217.24 (56.72)	3010.38 (54.86)	3089.24 (55.58)
Leerlingniveau - Variantie (Standaarddeviatie)	3928.77 (62.67)	3770.14 (61.40)	3770.15 (61.40)	3770.03 (61.40)	3795.01 (61.60)

### *3.3.1 Achtergrondkenmerken van leerlingen*

In model 1 is gecontroleerd voor achtergrondkenmerken van leerlingen: geslacht, of leerlingen thuis Nederlands spreken, hun verwachte verdere onderwijsloopbaan, het aantal boeken thuis, en de hoogste opleiding van hun vader en/of moeder. De thuistaal van leerlingen weerspiegelt in grote lijnen of leerlingen zelf, dan wel hun ouders, afkomstig zijn uit het buitenland. Het onderwijsniveau dat leerlingen denken te behalen, het aantal boeken thuis en de hoogste opleiding van hun ouders geeft een indicatie van de sociaal-economische status van leerlingen. Deze achtergrondkenmerken van leerlingen blijken, met uitzondering van geslacht en de hoogste opleiding van ouders, een groot deel van de variantie in kennis over burgerschap te kunnen verklaren. Leerlingen die thuis Nederlands spreken hebben meer kennis van burgerschap dan hun medeleerlingen die thuis een andere taal spreken. Verder hebben leerlingen meer kennis van burgerschap naarmate zij verwachten een hogere opleidingsgraad te zullen bereiken, en thuis het cultureel kapitaal (aantal boeken thuis) groter is.

### *3.3.2 Interesse van leerlingen en hun ouders in burgerschap*

In model 2 is gecontroleerd voor zowel achtergrondkenmerken van leerlingen als de interesse van leerlingen en hun ouders in politieke en sociale kwesties. Met het oog op dit laatste is tevens de mate waarin leerlingen voor hun plezier lezen, en de tijd die zij buitenshuis doorbrengen in de analyses betrokken. Ook is de mate waarin leerlingen geloof in eigen kunnen hebben als het gaat om burgerschap in model 2 opgenomen. Van deze toegevoegde factoren blijkt alleen het lezen van leerlingen van invloed op hun kennis over burgerschap.

### *3.3.3 Invloed van de klas en school*

In model 3 is naast de factoren uit model 1 en 2 gecontroleerd voor het schooltype van leerlingen. Hieruit komt naar voren dat de kennis die vmbo-leerlingen gemiddeld over burgerschap hebben beduidend lager ligt dan die van havo-vwo scholieren. Dit verschil blijft bestaan wanneer gecorrigeerd wordt voor factoren op klasniveau: het klasklimaat, de mate waarin leerlingen gemiddeld deelnemen aan inspraak binnen school, het gemiddelde aantal boeken dat leerlingen thuis hebben, het gemiddelde opleidingsniveau van ouders, en de gemiddelde interesse van leerlingen in politieke en sociale kwesties. Van deze drie factoren blijkt alleen het gemiddelde aantal boeken thuis samen te hangen met de kennis die leerlingen hebben over burgerschap.

De twee factoren die betrekking hebben op zaken die door de school te beïnvloeden zijn (open klasklimaat en mogelijkheden voor participatie van leerlingen) blijken niet significant samen te hangen met de kennis van leerlingen over burgerschap. Dit wijst erop dat de invloed van de school gering is als het gaat om het bevorderen van kennis, dan wel dat andere factoren in de klas of in school hieraan een bijdrage leveren.

## **4 Houdingen van leerlingen en hun maatschappelijke betrokkenheid**

### **4.1 Houding tegenover gelijke rechten voor immigranten**

De houding van leerlingen tegenover gelijke rechten voor immigranten is in kaart gebracht aan de hand van vijf beweringen: (i) immigranten zouden de mogelijkheid moeten hebben om hun eigen taal te blijven spreken; (ii) de kinderen van immigranten zouden dezelfde mogelijkheden moeten hebben om onderwijs te volgen als andere kinderen in het land; (iii) immigranten die al enkele jaren in een land wonen zouden de mogelijkheid moeten hebben om te stemmen bij verkiezingen; (iv) immigranten zouden de mogelijkheid moeten hebben om hun eigen gewoonten en levensstijl te houden; en (v) immigranten zouden precies dezelfde rechten moeten hebben als alle anderen in het land.

Nederlandse leerlingen staan in grotere mate afwijzend tegenover gelijke rechten voor immigranten (tabel 9). Hoewel Nederland (45.8) samen met Vlaanderen (45.9) en Engeland (46.4) hierin internationaal gezien een extreme positie inneemt, geldt niettemin dat leerlingen van veel Europese landen terughoudender staan tegenover gelijke rechten voor immigranten dan leerlingen uit andere continenten. Met name leerlingen uit Latijns-amerikaanse landen zijn in grotere mate van oordeel dat immigranten dezelfde rechten zouden moeten hebben als de autochtone bevolking. Landen in Europa waar leerlingen gemiddeld het meest positief tegenover gelijke rechten voor immigranten staan, zijn Luxemburg (51.7), Bulgarije (51.7), Zweden (51.6), Litouwen (51.1), Griekenland (50.9), Spanje (50.7), Slovenië (50.2) en Noorwegen (50.2).

In Nederland is verschillen bovendien autochtone leerlingen en allochtone leerlingen sterker dan in andere landen ten aanzien van hun houding tegenover gelijke rechten voor immigranten. Het verschil tussen autochtone leerlingen (44.7) en allochtone leerlingen van buitenlandse ouders (52.0) bedraagt gemiddeld 7.3 punten, en het verschil met leerlingen die zelf in het buitenland geboren zijn (55.9) gemiddeld 11.2 punten. Autochtone leerlingen staan derhalve beduidend sceptischer tegenover gelijke rechten voor immigranten dan leerlingen die zelf of wiens ouders uit het buitenland afkomstig zijn. In de meeste landen liggen de oordelen van de verschillende groepen leerlingen beduidend dicht bij elkaar. Alleen in de Scandinavische landen, Oostenrijk, Zwitserland, Engeland en Vlaanderen worden eveneens relatief grote verschillen tussen autochtone en allochtone leerlingen gerapporteerd.

### **4.2 Vertrouwen in instituties en politieke partijen**

Het vertrouwen van leerlingen in politieke en maatschappelijke instituties is in kaart gebracht aan de hand van het vertrouwen dat leerlingen hebben in de landelijke overheid, politieke partijen, de media, school en mensen in het algemeen.

Tabel 9

### Landelijke gemiddelden voor de houding van leerlingen tegenover gelijke rechten voor immigranten

Land	Alle leerlingen		Autochtone leerlingen	Leerlingen met buitenlandse ouders	Leerlingen die zelf in het buitenland geboren zijn	Verskil (autochtoon - buitenlandse ouders)	Verskil (autochtoon - zelf buitenland geboren)
Taiwan	56 (0,2)	▲	56 (0,2)	57 (2,3)	57 (3,3)	-1	-1
Mexico	55 (0,2)	▲	55 (0,2)	52 (1,4)	49 (1,9)	3	5
Colombia	54 (0,2)	▲	54 (0,2)	52 (1,5)	58 (1,5)	2	-3
Guatemala <sup>1</sup>	54 (0,2)	▲	54 (0,2)	54 (1,1)	54 (1,7)	0	0
Chili	54 (0,2)	▲	54 (0,2)	59 (1,9)	56 (1,7)	-5	-2
Hong Kong Δ	53 (0,2)	▲	53 (0,3)	53 (0,4)	54 (0,6)	0	-1
Paraguay <sup>1</sup>	53 (0,2)	▲	53 (0,2)	52 (1,3)	54 (2,2)	1	-1
Luxemburg	52 (0,2)	△	49 (0,2)	55 (0,4)	56 (0,4)	-6	-7
Bulgarije	52 (0,2)	△	52 (0,2)	57 (2,9)	54 (4,5)	-5	-2
Zweden	52 (0,4)	△	50 (0,4)	60 (0,7)	61 (0,8)	-10	-10
Dominicaanse Rep.	51 (0,4)	△	51 (0,4)	50 (1,4)	51 (1,9)	1	1
Litouwen	51 (0,2)	△	51 (0,2)	52 (1,1)	52 (1,4)	-1	-1
Nieuw Zeeland †	51 (0,3)	△	50 (0,3)	54 (0,7)	55 (0,5)	-4	-6
Griekenland	51 (0,2)	△	51 (0,2)	54 (1,1)	54 (1,1)	-3	-3
Spanje	51 (0,3)	△	50 (0,3)	54 (1,3)	56 (0,7)	-4	-6
Slovenië	50 (0,3)		50 (0,3)	53 (0,8)	53 (1,5)	-3	-3
Noorwegen †	50 (0,3)		50 (0,3)	57 (0,7)	56 (1,2)	-8	-7
Polen	50 (0,2)		50 (0,2)	50 (1,5)	m (m)	0	m
Ierland	50 (0,2)		49 (0,2)	51 (1,4)	56 (0,7)	-2	-6
Slowakije <sup>2</sup>	50 (0,3)		50 (0,3)	53 (2,8)	m (m)	-3	m
Cyprus	49 (0,3)	▽	49 (0,3)	50 (2,2)	53 (0,7)	-1	-4
Zuid Korea	49 (0,1)	▽	49 (0,1)	m (m)	m (m)	m	m
Rusland	49 (0,2)	▽	49 (0,2)	49 (1,0)	51 (0,9)	0	-2
Malta	49 (0,3)	▽	49 (0,3)	50 (3,3)	55 (2,6)	-1	-6
Zwitserland †	49 (0,3)	▽	47 (0,3)	53 (0,6)	55 (1,0)	-7	-9
Denemarken †	49 (0,3)	▽	48 (0,3)	56 (0,6)	54 (1,1)	-8	-7
Italië	48 (0,3)	▽	48 (0,3)	52 (1,9)	55 (0,6)	-4	-7
Tsjechië	48 (0,2)	▽	48 (0,2)	51 (1,5)	54 (1,2)	-3	-7
Finland	48 (0,3)	▽	48 (0,3)	58 (1,4)	55 (1,6)	-10	-8
Thailand †	48 (0,2)	▽	48 (0,2)	50 (0,8)	48 (1,6)	-2	0
Oostenrijk	48 (0,3)	▽	46 (0,3)	55 (0,6)	53 (0,8)	-8	-7
Estland	48 (0,2)	▽	47 (0,2)	51 (0,9)	56 (1,8)	-4	-8
Liechtenstein	48 (0,5)	▽	46 (0,7)	50 (1,5)	50 (1,6)	-4	-4
Indonesië	47 (0,1)	▼	47 (0,1)	45 (1,5)	46 (1,2)	2	1
Letland	47 (0,2)	▼	47 (0,2)	50 (0,9)	45 (2,9)	-3	2
Engeland ‡	46 (0,3)	▼	45 (0,3)	53 (0,7)	53 (0,9)	-8	-8
België (Vlaanderen)	46 (0,3)	▼	45 (0,3)	52 (0,7)	52 (0,9)	-7	-7
Nederland Δ	46 (0,4)	▼	45 (0,4)	52 (1,4)	56 (2,2)	-7	-11
<b>ICCS gemiddelde</b>	50 (0,2)		50 (0,2)	53 (0,5)	54 (0,6)	-3	-4
<b>Europees gemiddelde</b>	50 (0,2)		49 (0,2)	53 (0,6)	53 (0,6)	-3	-4

**National average**  
 more than 3 score points above ICCS average ▲  
 significantly above ICCS average △  
 significantly below ICCS average ▽  
 more than 3 score points below ICCS average ▼

( ) Standaardfouten (SE) tussen haakjes

Δ Hebben niet aan de steekproefcriteria voldaan

† Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingscholen.

‡ Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingscholen.

<sup>1</sup> Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevroegd aan het begin van het volgende schooljaar.

<sup>2</sup> De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten



Tabel 10

### Landelijke percentages met betrekking tot het vertrouwen in diverse politieke en maatschappelijke instituties en mensen in het algemeen

Land	Percentage leerlingen dat volledig of voor een groot deel vertrouwen heeft in...				
	Landelijke overheid	Politieke partijen	Media	Scholen	Mensen in het algemeen
België (Vlaanderen) †	51 (1,0) ▼	35 (1,1) ▾	48 (1,0) ▼	74 (1,2)	57 (1,1)
Bulgarije	56 (1,3) ▾	32 (1,2) ▾	70 (1,1) △	80 (1,0) △	64 (1,1) △
Chili	65 (1,0) △	34 (1,0) ▾	74 (0,7) ▲	80 (0,8) △	52 (0,9) ▾
Colombia	62 (1,2)	35 (1,1) ▾	72 (1,0) ▲	87 (0,6) ▲	49 (0,9) ▾
Cyprus	51 (0,9) ▼	31 (0,8) ▾	57 (1,2) ▾	57 (1,1) ▼	47 (0,9) ▼
Denemarken †	72 (1,0) ▲	56 (1,2) ▲	56 (1,0) ▾	74 (1,1)	68 (0,8) ▲
Dominicaanse Republiek	74 (1,3) ▲	51 (1,2) ▲	76 (1,0) ▲	88 (1,3) ▲	61 (1,3)
Engeland ‡	71 (0,9) △	43 (1,2)	46 (1,2) ▼	73 (1,0)	52 (1,0) ▾
Estland	62 (1,4)	23 (1,3) ▼	54 (1,0) ▾	71 (1,2) ▾	58 (1,0)
Finland	82 (0,8) ▲	61 (1,0) ▲	80 (0,8) ▲	76 (1,0)	76 (0,8) ▲
Griekenland	41 (1,2) ▼	25 (1,1) ▼	48 (1,0) ▼	73 (1,0)	57 (1,1)
Guatemala <sup>1</sup>	45 (1,4) ▼	26 (1,0) ▼	70 (1,0) △	88 (1,0) ▲	47 (1,1) ▼
Hong Kong Δ	70 (1,1) △	38 (1,0) ▾	42 (1,0) ▼	75 (1,4)	30 (0,9) ▼
Ierland	52 (1,0) ▼	40 (1,1)	48 (1,0) ▼	75 (0,9)	64 (1,0) △
Indonesië	96 (0,4) ▲	66 (1,1) ▲	75 (0,9) ▲	96 (0,4) ▲	77 (0,8) ▲
Italië	74 (0,9) ▲	52 (1,1) ▲	81 (0,9) ▲	82 (0,8) △	52 (1,0) ▾
Letland	32 (1,2) ▼	25 (1,0) ▼	65 (1,3) △	73 (1,2)	58 (1,1)
Liechtenstein	82 (2,1) ▲	64 (2,4) ▲	57 (2,5)	70 (2,4)	70 (2,4) ▲
Litouwen	54 (0,9) ▾	33 (1,1) ▾	67 (0,9) △	80 (0,9) △	66 (0,8) △
Luxemburg	72 (0,7) △	48 (0,7) △	62 (0,6)	70 (1,0) ▾	64 (0,8) △
Malta	62 (1,4)	55 (1,7) ▲	70 (1,1) △	76 (1,7)	50 (1,3) ▾
Mexico	58 (1,0) ▾	35 (1,0) ▾	57 (0,8) ▾	72 (0,9) ▾	47 (0,8) ▼
<b>Nederland Δ</b>	<b>70 (2,2) △</b>	<b>53 (1,7) ▲</b>	<b>48 (1,2) ▼</b>	<b>75 (1,4)</b>	<b>57 (1,3)</b>
Nieuw Zeeland †	66 (1,0) △	42 (1,2)	49 (1,3) ▼	68 (1,0) ▾	58 (1,3)
Noorwegen †	68 (1,1) △	56 (1,0) ▲	51 (1,0) ▾	72 (1,2) ▾	52 (1,1) ▾
Oostenrijk	77 (0,9) ▲	48 (1,3) △	53 (1,0) ▾	67 (1,2) ▾	64 (0,9) △
Paraguay <sup>1</sup>	66 (1,3) △	32 (0,9) ▾	74 (1,5) ▲	88 (0,8) ▲	57 (1,0)
Polen	36 (1,2) ▼	23 (1,1) ▼	52 (1,0) ▾	63 (1,4) ▼	58 (1,0)
Rusland	88 (0,7) ▲	51 (0,9) △	41 (1,0) ▼	84 (0,7) △	51 (1,0) ▾
Slovenië	56 (1,4) ▾	45 (1,3) △	64 (1,1) △	68 (1,2) ▾	71 (0,9) ▲
Slowakije <sup>2</sup>	57 (1,3) ▾	31 (1,2) ▼	58 (1,1) ▾	65 (1,2) ▾	51 (1,3) ▾
Spanje	62 (1,2)	40 (0,9)	69 (0,9) △	82 (0,9) △	59 (1,0)
Taiwan	44 (0,9) ▼	26 (0,8) ▼	43 (0,8) ▼	71 (1,0) ▾	51 (0,9) ▾
Thailand †	85 (0,8) ▲	61 (1,0) ▲	72 (0,9) ▲	91 (0,6) ▲	63 (0,9) △
Tjechië †	55 (0,9) ▾	28 (0,8) ▼	65 (1,0) △	73 (0,9)	63 (0,9) △
Zuid-Korea <sup>1</sup>	20 (0,7) ▼	18 (0,7) ▼	51 (0,8) ▾	45 (0,8) ▼	39 (0,7) ▼
Zweden	73 (1,2) ▲	60 (1,3) ▲	54 (0,9) ▾	64 (1,2) ▼	67 (0,8) △
Zwitserland †	69 (1,0) △	46 (1,0) △	54 (1,1) ▾	67 (1,2) ▾	64 (1,2) △
<b>ICCS gemiddelde</b>	<b>62 (0,2)</b>	<b>41 (0,2)</b>	<b>61 (0,2)</b>	<b>75 (0,2)</b>	<b>58 (0,2)</b>
<b>Europees gem.</b>	<b>60 (0,2)</b>	<b>40 (0,2)</b>	<b>60 (0,2)</b>	<b>72 (0,2)</b>	<b>60 (0,2)</b>

#### Landelijke percentage

- meer dan 10 procentpunten boven ICCS gemiddelde ▲
- significant boven ICCS gemiddelde △
- significant onder ICCS gemiddelde ▾
- meer dan 10 procentpunten onder ICCS gemiddelde ▼

( ) Standaardfouten (SE) tussen haakjes

Δ Hebben niet aan de steekproefcriteria voldaan

† Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingscholen.

‡ Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingscholen.

<sup>1</sup> Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevestigd aan het begin van het volgende schooljaar.

<sup>2</sup> De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten

Het vertrouwen dat leerlingen hebben in school is absoluut gezien het grootst (tabel 10). Drie kwart van alle leerlingen geeft aan voor een groot deel, of zelfs volledig vertrouwen in school te hebben. Nederlandse leerlingen wijken niet af van dit internationale gemiddelde. Van hen geeft 75% aan vertrouwen in school te hebben. Ook het vertrouwen dat Nederlandse leerlingen hebben in 'mensen in het algemeen' ligt rond het internationaal gemiddelde. Met 57% is dit vertrouwen wel lager dan het vertrouwen in school.

Leerlingen in Nederland hebben gemiddeld weinig vertrouwen in de media. Minder dan de helft van de leerlingen (48%) geeft aan deze voor een groot deel of volledig te vertrouwen. Het percentage leerlingen dat vertrouwen heeft in de media ligt ook beduidend lager dan in veel andere landen (internationaal gemiddelde is 61%). Hetzelfde geldt voor een aantal nabije Europese landen als België (Vlaanderen) (48%), Engeland (46%) en Ierland (48%), naast Rusland (41%) en Aziatische landen als Hong Kong (42%) en Taiwan (43%). Opvallend genoeg geven leerlingen in met name Latijns-Amerikaanse landen aan een groot vertrouwen in de media te hebben. Binnen Europa geldt dit met name voor leerlingen in Finland (80%) en Italië (81%).

Nederlandse leerlingen geven daarentegen gemiddeld vaker dan leerlingen in de meeste andere landen aan dat zij vertrouwen hebben in de regering en de landelijke overheid. Van de leerlingen in ons land vertrouwt 70% de landelijke overheid, tegenover 61% over alle landen heen. In Indonesië (98%), Rusland (88%) en Thailand (85%) geven de meeste leerlingen aan de landelijke overheid voor een groot deel of geheel te vertrouwen. Landen in Europa waar leerlingen relatief de regering en landelijke overheid het meest vertrouwen, zijn Finland (82%), Liechtenstein (82%), Oostenrijk (77%), Italië (74%), Zweden (73%) en Denemarken (72%). Binnen Europa hebben leerlingen in Letland (32%), Polen (36%), Griekenland (41%), Cyprus (52%), Vlaanderen (52%) en Ierland (53%) het minste vertrouwen in de landelijke overheid.

Van alle politieke en maatschappelijke instituties hebben leerlingen het minste vertrouwen in de politieke partijen in hun land (internationaal gemiddelde van 41%). Hoewel het vertrouwen van Nederlandse leerlingen in absolute zin ook gering is voor de politieke partijen in ons land, is het percentage leerlingen dat wel vertrouwen heeft in politieke partijen (53%) aanzienlijk hoger dan in veel andere landen. Internationaal geldt (met enkele uitzonderingen) dat leerlingen die veel vertrouwen hebben in de landelijke overheid ook vertrouwen hebben in politieke partijen, en omgekeerd.

### **4.3 Interesse in politieke en sociale kwesties**

Interesse van leerlingen in politieke en sociale kwesties is in kaart gebracht aan de hand van vijf onderwerpen: interesse in politieke onderwerpen binnen de lokale gemeenschap; interesse in landelijke politieke kwesties; interesse in landelijke sociale onderwerpen; interesse in de politiek van andere landen; en interesse in internationale politieke onderwerpen. Leerlingen konden voor elk van deze onderwerpen aangeven of zij hierin in het geheel niet geïnteresseerd waren, niet erg geïnteresseerd waren, redelijk geïnteresseerd waren, dan wel zeer geïnteresseerd waren.

**Tabel 11 Interesse in politieke en sociale kwesties van leerlingen gemiddeld per land**

**Verschillen tussen jongens en meisjes wat betreft hun interesse in politieke en sociale kwesties**

Land	Alle leerlingen		Meisjes	Jongens	Verschil (jongens - meisjes)	30 40 50 60 70					
Dominicaanse Rep	57 (0,2)	▲	56 (0,3)	57 (0,3)	1 (0,3)						
Thailand †	56 (0,1)	▲	56 (0,2)	56 (0,2)	0 (0,2)						
Indonesië	55 (0,2)	▲	55 (0,2)	55 (0,2)	0 (0,2)						
Guatemala <sup>1</sup>	55 (0,2)	▲	55 (0,2)	54 (0,3)	-1 (0,3)						
Rusland	54 (0,2)	▲	53 (0,3)	54 (0,2)	0 (0,3)						
Italië	53 (0,2)	▲	53 (0,3)	53 (0,3)	0 (0,3)						
Hong Kong Δ	52 (0,3)		52 (0,3)	52 (0,4)	0 (0,4)						
Paraguay <sup>1</sup>	52 (0,2)	▲	52 (0,3)	53 (0,3)	1 (0,4)						
Oostenrijk	52 (0,2)	▲	51 (0,3)	53 (0,3)	2 (0,4)						
Colombia	52 (0,2)	▲	52 (0,2)	52 (0,2)	0 (0,3)						
Mexico	52 (0,2)	▲	52 (0,2)	52 (0,2)	0 (0,3)						
Chili	51 (0,2)	▲	52 (0,2)	51 (0,3)	-1 (0,3)						
Litouwen	51 (0,2)	▲	52 (0,2)	50 (0,3)	-2 (0,4)						
Letland	51 (0,2)	▲	51 (0,3)	51 (0,3)	0 (0,4)						
Zwitserland †	51 (0,2)	▲	50 (0,3)	51 (0,3)	1 (0,4)						
Estland	50 (0,2)		51 (0,3)	50 (0,3)	0 (0,3)						
Zuid-Korea <sup>1</sup>	50 (0,2)		50 (0,2)	50 (0,2)	0 (0,3)						
Liechtenstein	50 (0,5)		50 (0,6)	50 (0,8)	1 (1,0)						
Griekenland	50 (0,2)		50 (0,3)	50 (0,3)	0 (0,4)						
Nieuw Zeeland †	50 (0,3)		50 (0,4)	49 (0,4)	-1 (0,6)						
Ierland	50 (0,2)	▽	50 (0,3)	49 (0,3)	-1 (0,4)						
Luxemburg	50 (0,2)	▽	49 (0,2)	50 (0,3)	1 (0,3)						
Polen	50 (0,2)	▽	49 (0,3)	50 (0,3)	1 (0,4)						
Spanje	49 (0,2)	▽	50 (0,3)	49 (0,2)	-1 (0,4)						
Bulgarije	49 (0,2)	▽	49 (0,3)	49 (0,3)	0 (0,3)						
Engeland ‡	49 (0,3)	▽	49 (0,4)	49 (0,4)	-1 (0,6)						
Malta	48 (0,3)	▽	48 (0,3)	49 (0,6)	1 (0,6)						
Denemarken †	48 (0,3)	▽	48 (0,3)	47 (0,3)	-1 (0,4)						
Taiwan	47 (0,2)	▽	47 (0,2)	47 (0,3)	0 (0,3)						
Tsjechië †	47 (0,2)	▽	48 (0,3)	47 (0,2)	-1 (0,3)						
Slowakije <sup>2</sup>	47 (0,2)	▽	47 (0,3)	47 (0,3)	0 (0,4)						
Cyprus	47 (0,3)	▽	46 (0,3)	48 (0,4)	3 (0,4)						
Noorwegen †	47 (0,3)	▽	47 (0,3)	46 (0,3)	-1 (0,4)						
<b>Nederland Δ</b>	<b>46 (0,3)</b>		<b>46 (0,4)</b>	<b>46 (0,4)</b>	<b>-1 (0,5)</b>						
Finland	46 (0,2)	▽	45 (0,2)	46 (0,3)	1 (0,4)						
Zweden	45 (0,3)	▽	46 (0,4)	45 (0,5)	-1 (0,5)						
België (VL) †	45 (0,3)	▽	45 (0,4)	45 (0,4)	0 (0,5)						
Slovenië	45 (0,3)	▽	44 (0,3)	46 (0,4)	2 (0,5)						
<b>ICCS gem.</b>	<b>50 (0,0)</b>		<b>50 (0,1)</b>	<b>50 (0,1)</b>	<b>0 (0,1)</b>						

**Landelijke percentage**  
 meer dan 3 procentpunten boven ICCS gemiddelde ▲  
 significant boven ICCS gemiddelde ▲  
 significant onder ICCS gemiddelde ▼  
 meer dan 3 procentpunten onder ICCS gemiddelde ▼

( ) Standaardfouten (SE) tussen haakjes  
 Δ Hebben niet aan de steekproefcriteria voldaan  
 † Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingsscholen.  
 ‡ Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingsscholen.  
<sup>1</sup> Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevroegd aan het begin van het volgende schooljaar.  
<sup>2</sup> De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten

In absolute zin gaven leerlingen in de verschillende landen aan niet bijzonder geïnteresseerd te zijn in deze onderwerpen. Over alle landen heen gaf 28% van de leerlingen aan redelijk of zeer geïnteresseerd te zijn in de politiek van andere landen; 59% gaf aan redelijk of zeer geïnteresseerd te zijn in sociale kwesties in hun eigen land. Voor de overige drie onderwerpen bevonden de percentages geïnteresseerde leerlingen zich tussen deze twee uitersten.

In tabel 11 zijn verschillen tussen landen weergegeven. Daaruit valt af te lezen dat Nederlandse leerlingen (46) gemiddeld minder interesse in politieke en sociale onderwerpen hebben dan leerlingen in veel andere landen (internationaal gemiddelde is 50). Hetzelfde geldt voor leerlingen in Vlaanderen (45), Slovenië (45), Zweden (45), Finland (46) en Noorwegen (47). In de Dominicaanse Republiek (57), Thailand (56), Indonesië (55), Guatemala (55) en Rusland (54) hebben leerlingen juist relatief meer interesse in politieke en sociale onderwerpen.

#### **4.4 Deelname aan politieke en maatschappelijke activiteiten buiten school**

Leerlingen is gevraagd aan te geven of zij in het afgelopen jaar betrokken zijn geweest bij (i) een jongerenorganisatie van een politieke partij of vakbond; (ii) een milieuorganisatie; (iii) een mensenrechtenorganisatie; (iv) een vrijwilligersgroep die dingen doet om de buurt te helpen; (v) een organisatie die geld inzamelt voor een goed doel; (vi) een folklorevereniging of een andere organisatie waarin de cultuur van een bepaalde etnische groep centraal staat; (vii) een religieuze groepering of organisatie; respectievelijk (viii) een groep jongeren die campagne voert voor een bepaalde kwestie. Op basis van de antwoorden is een index gemaakt die weergeeft aan hoeveel (typen) politieke en maatschappelijke organisaties jongeren in de afgelopen 12 maanden hebben deelgenomen.

Bijna een derde van de leerlingen in Nederland (31%) geeft aan in het afgelopen jaar aan geen van de genoemde organisaties, clubs of groeperingen te hebben deelgenomen. Dit percentage wijkt niet af van het internationale gemiddelde. Over het algemeen zijn er geen grote verschillen tussen Europese landen met betrekking tot het aantal leerlingen dat zich afzijdig heeft gehouden van deelname aan een politieke of maatschappelijke organisaties, met uitzondering van met name drie Scandinavische landen: Denemarken (55%), Finland (64%) en Zweden (63%).

Slechts een klein percentage (6%) van de leerlingen geeft aan in diverse organisaties, clubs of groeperingen heeft geparticipeerd. Met name de groep 'politiek en maatschappelijk zeer actieve leerlingen' lijkt daarmee kleiner dan in veel andere landen (internationaal gemiddeld 17%). Ten aanzien van deze groep doen zich tussen landen grote verschillen voor. In Thailand (49%), de Dominicaanse Republiek (46%) en Guatemala (43%) geven relatief de meeste leerlingen aan zeer actief te zijn op dit gebied. In het algemeen kennen vooral Latijns-Amerikaanse landen verhoudingsgewijs veel leerlingen die actiever zijn op politiek en maatschappelijk vlak buiten school dan andere landen. In Europa schommelt het percentage leerlingen dat in het afgelopen jaar aan 4 of meer politieke en/of maatschappelijke organisaties heeft deelgenomen tussen de 5 en 15%, met uitschieters naar beneden in Denemarken (3%) en Finland (2%).

**Tabel 12 Deelname aan politieke en maatschappelijke activiteiten buiten school**

Land	Percentage leerlingen dat heeft aangegeven betrokken te zijn geweest bij:						
	jongeren-organisatie van politieke partij of vakbond	milieu-organisatie	mensen-rechten-organisatie	vrijwilligers-groep voor hulp in de buurt	organisatie die geld inzamelt voor goed doel	folklore-vereniging of culturele groep op basis van etniciteit	
België (VI.) †	5 (0,5) ▽	15 (0,9) ▼	7 (0,5) ▽	23 (0,9) ▼	60 (1,1) ▲	11 (0,6) ▽	
Bulgarije	9 (0,7)	41 (1,3) ▲	21 (1,0) △	37 (1,3) △	40 (1,6)	17 (1,0) △	
Chili	9 (0,7)	31 (1,2)	16 (0,9)	40 (1,1) △	40 (0,9)	10 (0,6) ▽	
Colombia	14 (0,6) △	55 (1,1) ▲	36 (1,2) ▲	57 (0,8) ▲	41 (0,9) △	17 (0,9) △	
Cyprus	18 (0,7) △	38 (1,0) △	22 (0,9) △	26 (1,0) ▽	53 (1,1) ▲	18 (0,7) △	
Denemarken †	4 (0,5) ▽	3 (0,3) ▼	3 (0,3) ▼	12 (0,7) ▼	36 (1,0) ▽	6 (0,5) ▽	
Dominicaanse Rep.	25 (0,9) ▲	58 (1,1) ▲	50 (1,1) ▲	70 (0,9) ▲	54 (1,0) ▲	33 (1,0) ▲	
Engeland ‡	15 (0,9) △	18 (1,1) ▼	8 (0,7) ▽	39 (1,4) △	46 (1,3) △	12 (1,0) ▽	
Estland	9 (0,8) ▽	19 (1,0) ▼	8 (0,7) ▽	44 (1,3) ▲	15 (0,6) ▼	10 (0,7) ▽	
Finland	3 (0,3) ▽	9 (0,5) ▼	1 (0,2) ▼	14 (0,6) ▼	20 (0,9) ▼	2 (0,3) ▼	
Griekenland	8 (0,6) ▽	43 (1,6) ▲	17 (1,1)	21 (0,9) ▼	37 (1,2)	16 (0,8) △	
Guatemala <sup>1</sup>	22 (1,0) ▲	55 (1,3) ▲	34 (1,4) ▲	64 (1,0) ▲	55 (1,4) ▲	28 (1,4) ▲	
Hong Kong △	8 (0,6)	29 (1,3)	6 (0,6)	33 (1,4)	34 (1,4)	8 (0,6)	
Ierland	8 (0,6) ▽	10 (0,7) ▼	9 (0,7) ▽	50 (1,1) ▲	43 (1,3) △	10 (0,7) ▽	
Indonesië	14 (0,7) △	61 (1,0) ▲	31 (1,2) ▲	40 (1,0) △	50 (1,1) ▲	24 (0,9) △	
Italië	5 (0,4) ▽	26 (1,2) ▽	14 (0,7) ▽	23 (1,0) ▼	24 (0,9) ▼	11 (0,7) ▽	
Letland	9 (0,8)	33 (1,5) △	13 (0,8) ▽	38 (1,2) △	22 (1,3) ▼	14 (0,8)	
Liechtenstein	11 (1,6)	17 (2,2) ▼	14 (1,8)	26 (2,4) ▽	58 (2,7) ▲	11 (1,7)	
Litouwen	11 (0,6)	35 (1,3) △	15 (0,8)	23 (0,9) ▼	31 (1,2) ▽	17 (0,9) △	
Luxemburg	11 (0,4)	26 (0,7) ▽	17 (0,6)	28 (0,7) ▽	52 (0,9) ▲	14 (0,4)	
Malta	14 (0,9) △	23 (1,0) ▽	9 (0,7) ▽	36 (1,3)	28 (1,3) ▼	16 (0,9)	
Mexico	15 (0,7) △	40 (1,1) ▲	25 (0,8) △	46 (1,0) ▲	44 (1,1) △	22 (0,9) △	
Nederland △	6 (1,3) ▽	14 (1,6) ▼	7 (0,8) ▽	24 (2,3) ▽	60 (2,6) ▲	7 (1,6) ▽	
Nieuw Zeeland †	13 (0,9) △	21 (1,0) ▽	7 (0,6) ▽	40 (1,4) △	47 (1,2) △	23 (1,1) △	
Noorwegen †	8 (0,6) ▽	13 (0,9) ▼	10 (0,7) ▽	20 (0,9) ▼	52 (1,1) ▲	12 (0,7) ▽	
Oostenrijk	11 (0,6)	19 (0,9) ▼	13 (0,8) ▽	35 (1,2)	51 (1,6) ▲	14 (0,8)	
Paraguay <sup>1</sup>	19 (1,0) △	49 (1,2) ▲	31 (1,2) ▲	69 (1,0) ▲	52 (1,0) ▲	22 (1,2) △	
Polen	4 (0,4) ▽	50 (1,3) ▲	17 (0,9)	36 (1,3)	47 (1,4) △	15 (0,6)	
Rusland	11 (0,8)	39 (1,6) △	23 (1,3) △	30 (1,5) ▽	28 (1,2) ▼	18 (1,0) △	
Slovenië	6 (0,5) ▽	28 (1,3)	10 (0,6) ▽	24 (1,0) ▽	44 (1,2) △	13 (0,7) ▽	
Slowakije <sup>2</sup>	6 (0,6) ▽	19 (1,4) ▼	12 (1,0) ▽	27 (1,3) ▽	26 (1,7) ▼	9 (1,0) ▽	
Spanje	5 (0,5) ▽	18 (0,8) ▼	14 (0,8) ▽	26 (0,9) ▽	32 (1,0) ▽	7 (0,5) ▽	
Taiwan	4 (0,3) ▽	9 (0,5) ▼	3 (0,3) ▼	20 (0,7) ▼	17 (0,7) ▼	10 (0,6) ▽	
Thailand †	23 (1,1) ▲	71 (0,8) ▲	39 (1,0) ▲	57 (1,0) ▲	56 (1,0) ▲	38 (1,2) ▲	
Tsjechië †	4 (0,3) ▽	21 (1,2) ▽	9 (0,6) ▽	13 (0,7) ▼	29 (1,1) ▼	6 (0,4) ▽	
Zuid-Korea <sup>1</sup>	4 (0,3) ▽	5 (0,3) ▼	2 (0,2) ▼	18 (0,7) ▼	8 (0,7) ▼	2 (0,2) ▼	
Zweden	7 (0,5) ▽	8 (0,5) ▼	7 (0,5) ▽	14 (0,7) ▼	23 (1,0) ▼	6 (0,4) ▽	
Zwitserland †	6 (0,7) ▽	21 (1,4) ▽	13 (1,0) ▽	26 (1,1) ▽	49 (1,4) △	8 (0,8) ▽	
<b>ICCS gemiddelde</b>	<b>10 (0,1)</b>	<b>29 (0,2)</b>	<b>16 (0,1)</b>	<b>34 (0,2)</b>	<b>39 (0,2)</b>	<b>14 (0,1)</b>	
<b>Europees gem.</b>	<b>11 (0,2)</b>	<b>28 (0,2)</b>	<b>15 (0,2)</b>	<b>36 (0,2)</b>	<b>41 (0,2)</b>	<b>15 (0,2)</b>	

( ) Standaardfouten (SE) tussen haakjes

△ Hebben niet aan de steekproefcriteria voldaan

† Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingsscholen. ‡

Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingsscholen.

Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevroegd aan het begin van het volgende schooljaar.

De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten

**Landelijke percentage**

meer dan 10 procentpunten boven ICCS gemiddelde ▲

significant boven ICCS gemiddelde △

significant onder ICCS gemiddelde ▽

meer dan 10 procentpunten onder ICCS gemiddelde ▼

**Tabel 13 Verwachting van leerlingen om in de toekomst te gaan stemmen, uitgesplitst naar kennis en interesse**

Land	Percentage leerlingen dat verwacht later waarschijnlijk of zeker te gaan stemmen	Gemiddelde kennis over burgerschap van leerlingen			Gemiddelde interesse van leerlingen in politieke en sociale kwesties		
		zeker of waarschijnlijk niet stemmen (A)	zeker of waarschijnlijk stemmen (B)	Vershil (B-A)*	zeker of waarschijnlijk niet stemmen (A)	zeker of waarschijnlijk stemmen (B)	Vershil (B-A)*
Guatemala <sup>1</sup>	94 (0,4) ▲	410 (5,3)	442 (3,8)	32 (4,5)	51 (0,8)	55 (0,2)	5 (0,8)
Indonesië	92 (0,6) ▲	397 (3,8)	439 (3,3)	42 (4,0)	53 (0,4)	55 (0,2)	2 (0,4)
Colombia	90 (0,5) △	436 (4,1)	476 (2,7)	40 (3,8)	47 (0,4)	53 (0,2)	6 (0,5)
Denemarken †	89 (0,6) △	505 (5,4)	590 (3,5)	85 (5,7)	40 (0,6)	49 (0,3)	9 (0,6)
Paraguay <sup>1</sup>	89 (0,9) △	397 (5,8)	451 (3,5)	54 (6,5)	48 (0,8)	53 (0,2)	5 (0,8)
Italië	88 (0,6) △	470 (5,6)	541 (3,1)	72 (4,8)	49 (0,5)	53 (0,2)	4 (0,5)
Thailand †	88 (0,6) △	415 (3,9)	458 (3,8)	43 (3,9)	54 (0,4)	56 (0,1)	2 (0,4)
Litouwen	88 (0,8) △	455 (4,3)	513 (2,7)	58 (4,2)	46 (0,6)	52 (0,2)	6 (0,6)
Zuid-Korea <sup>1</sup>	87 (0,6) △	506 (3,1)	574 (1,9)	68 (3,3)	45 (0,4)	51 (0,1)	5 (0,4)
Ierland	87 (0,7) △	464 (5,9)	550 (4,2)	85 (5,8)	43 (0,6)	50 (0,3)	8 (0,7)
Dominicaanse Rep.	86 (0,9) △	381 (3,9)	390 (2,9)	10 (4,2)	51 (0,8)	58 (0,2)	7 (0,9)
Mexico	86 (0,6) △	419 (3,6)	463 (2,9)	44 (3,8)	48 (0,4)	52 (0,2)	4 (0,4)
Malta	86 (1,2) △	428 (7,1)	506 (4,5)	78 (8,1)	42 (0,7)	49 (0,3)	7 (0,6)
Zweden	85 (0,9) △	477 (4,4)	551 (3,2)	73 (5,2)	39 (0,5)	46 (0,3)	8 (0,6)
Spanje	85 (0,8) △	456 (5,8)	516 (3,9)	60 (5,1)	44 (0,6)	50 (0,2)	6 (0,6)
Finland	85 (0,7) △	521 (4,4)	588 (2,4)	67 (4,5)	39 (0,5)	47 (0,2)	8 (0,5)
Rusland	85 (0,8) △	470 (4,4)	514 (4,0)	44 (4,8)	49 (0,4)	54 (0,2)	5 (0,4)
Nieuw Zeeland †	84 (0,8) △	452 (6,5)	535 (5,1)	83 (6,7)	43 (0,7)	51 (0,3)	8 (0,7)
Noorwegen †	83 (1,0) △	451 (4,4)	535 (3,3)	84 (5,5)	41 (0,7)	48 (0,3)	6 (0,7)
Hong Kong Δ	83 (1,0)	501 (8,4)	564 (5,3)	63 (6,8)	46 (0,6)	54 (0,3)	7 (0,7)
Oostenrijk	82 (0,9)	452 (5,2)	516 (3,9)	63 (5,0)	47 (0,6)	54 (0,2)	7 (0,5)
Taiwan	82 (0,7)	503 (3,0)	572 (2,4)	69 (3,0)	42 (0,3)	49 (0,2)	7 (0,4)
Liechtenstein	81 (2,0)	482 (13,0)	544 (4,5)	62 (15,1)	45 (1,2)	51 (0,5)	6 (1,2)
Slovenië	81 (0,8)	471 (4,4)	528 (2,9)	57 (4,4)	42 (0,7)	46 (0,3)	4 (0,7)
Letland	77 (1,2) ▽	455 (4,7)	490 (4,3)	36 (5,0)	47 (0,4)	52 (0,2)	4 (0,5)
Polen	77 (1,0) ▽	491 (6,2)	550 (4,3)	59 (4,9)	46 (0,5)	51 (0,2)	5 (0,5)
Griekenland	77 (1,1) ▽	446 (4,5)	491 (4,9)	45 (4,9)	46 (0,5)	51 (0,2)	5 (0,5)
Chili	76 (1,0) ▽	473 (4,3)	490 (3,6)	16 (3,6)	46 (0,3)	53 (0,2)	7 (0,3)
Cyprus	75 (0,8) ▽	420 (4,3)	472 (2,7)	51 (4,9)	43 (0,5)	49 (0,3)	6 (0,5)
Slowakije <sup>2</sup>	75 (1,2) ▽	493 (4,7)	542 (4,7)	49 (4,8)	43 (0,5)	48 (0,2)	5 (0,5)
Nederland Δ	74 (2,3) ▽	451 (6,0)	509 (9,3)	58 (9,0)	42 (0,5)	47 (0,4)	5 (0,7)
Luxemburg	73 (0,7) ▽	435 (3,4)	493 (2,4)	59 (3,0)	45 (0,4)	51 (0,2)	7 (0,4)
Estland	73 (1,3) ▽	487 (6,3)	542 (4,4)	55 (5,4)	47 (0,3)	52 (0,3)	4 (0,4)
België (VL) †	72 (1,3) ▽	476 (4,8)	530 (4,6)	54 (4,1)	42 (0,4)	47 (0,4)	5 (0,6)
Engeland ‡	72 (1,1) ▽	470 (4,0)	544 (4,9)	74 (5,4)	44 (0,4)	51 (0,3)	7 (0,5)
Zwitserland †	70 (1,4) ▼	500 (4,8)	547 (3,7)	47 (4,5)	48 (0,4)	52 (0,2)	5 (0,5)
Bulgarije	69 (1,0) ▼	447 (5,5)	492 (5,5)	45 (5,5)	45 (0,4)	51 (0,2)	6 (0,4)
Tsjechië †	50 (1,1) ▼	481 (2,1)	542 (3,0)	61 (3,3)	44 (0,2)	50 (0,2)	6 (0,3)
<b>ICCS gemiddelde</b>	81 (0,2)	458 (0,9)	514 (0,6)	56 (0,9)	45 (0,1)	51 (0,0)	6 (0,1)
<b>Europees gem.</b>	82 (0,2)	454 (0,9)	507 (0,6)	53 (0,9)	46 (0,1)	52 (0,0)	5 (0,1)

**Landelijke percentage**

- meer dan 10 procentpunten boven ICCS gemiddelde ▲
- significant boven ICCS gemiddelde △
- significant onder ICCS gemiddelde ▽
- meer dan 10 procentpunten onder ICCS gemiddelde ▼

( ) Standaardfouten (SE) tussen haakjes

Δ Hebben niet aan de steekproefcriteria voldaan

† Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingsscholen.

‡ Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingsscholen.

<sup>1</sup> Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevraagd aan het begin van het volgende schooljaar.

<sup>2</sup> De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten

Opvallend is dat waar het in Nederland gaat om deelname aan activiteiten van externe organisaties dit door leerlingen vooral gebeurt in het kader van liefdadigheid (tabel 12). Aan meer politiek en maatschappelijk geëngageerde activiteiten, zoals activiteiten van mensenrechten- of milieuorganisaties, wordt door leerlingen beduidend minder dan in andere landen deelgenomen.

#### **4.5 Verwachte toekomstige politieke en maatschappelijke participatie**

Leerlingen zijn gevraagd aan te geven of zij verwachten later te gaan stemmen voor de Tweede Kamer. Zij konden aangeven of zij verwachten dit zeker te gaan doen, waarschijnlijk te gaan doen, waarschijnlijk niet te gaan doen, of zeker niet te gaan doen. Op basis van deze antwoorden is nagegaan welk percentage denkt later waarschijnlijk of zeker te gaan stemmen (tabel 13).

Van alle Nederlandse leerlingen geeft 74% aan te verwachten te gaan stemmen. Dit percentage ligt onder het internationaal gemiddelde van 81%. Wanneer een marge van 10% of meer wordt gehanteerd, is de verwachting om te gaan stemmen alleen onder leerlingen in Tsjechië (50%), Bulgarije (69%) en Zwitserland (70%) laag te noemen. Met inachtneming van dezelfde marge is de verwachting onder leerlingen om later te gaan stemmen juist zeer hoog in Guatemala (94%) en Indonesië (92%).

In tabel 13 is weergegeven op welke wijze de verwachting om te gaan stemmen samenhangt met de interesse van leerlingen in politieke en sociale onderwerpen, en met de kennis die zij daarover hebben. In alle landen, inclusief Nederland, zijn leerlingen die geïnteresseerd zijn in politieke en sociale kwesties ook meer geneigd om later te gaan stemmen. Hetzelfde geldt voor de kennis van leerlingen over burgerschap. Leerlingen die aangeven later te gaan stemmen beschikken gemiddeld ook over meer kennis aangaande burgerschap dan leerlingen die zeggen die niet te gaan doen.

## 5 De school als leeromgeving voor burgerschap

### 5.1 School en klas als oefenplaats voor leerlingen

Leerlingen is gevraagd aan te geven of zij in het afgelopen jaar op school hebben deelgenomen aan (i) muziek- of toneelactiviteiten buiten de lessen om; (ii) een debat; (iii) een stemming voor een klassenvertegenwoordiger of voor de leerlingenraad; (iv) besluitvorming over hoe zaken op school geregeld worden; (v) discussiebijeenkomsten voor alle leerlingen op school; dan wel (vi) zichzelf kandidaat hebben gesteld voor klassenvertegenwoordiger of de leerlingenraad. Op basis van de antwoorden is een index gemaakt die weergeeft aan hoeveel 'schoolse' politieke en sociale activiteiten leerlingen in de afgelopen 12 maanden hebben deelgenomen. De uitkomsten hiervan zijn opgenomen in tabel 14.

Bijna een kwart van de leerlingen in Nederland (24%) geeft aan in het afgelopen jaar aan geen van de genoemde activiteiten in school te hebben deelgenomen. Dit percentage is hoger dan enig ander landelijk percentage. Het internationaal gemiddelde is 7%. In bijna alle landen ligt het percentage onder de 10%. Uitzonderingen hierop, net als Nederland, zijn Zuid-Korea (18%), Luxemburg (17%), Vlaanderen (16%), Bulgarije (12%), Malta (12%) en Nieuw Zeeland (10%). In lijn hiermee kennen Nederlandse scholen ook relatief minder 'zeer actieve' leerlingen die aan activiteiten deelnemen waarin zij leren discussiëren, presenteren, en vertrouwd worden met inspraakmogelijkheden en besluitvormingsprocessen. Ongeveer 15% van de leerlingen geeft aan deel te hebben genomen aan 4 of meer van de genoemde activiteiten. Het internationaal gemiddelde ligt op 39%.

### 5.2 Klasklimaat

Leerlingen is gevraagd aan te geven hoe vaak de volgende zaken voorkomen wanneer politieke of sociale onderwerpen in de klas aan de orde komen: (i) leraren moedigen leerlingen aan om een eigen mening te vormen; (ii) leraren moedigen leerlingen aan om hun eigen mening te verkondigen; (iii) leerlingen dragen zelf actuele politieke gebeurtenissen aan om hierover in de klas te discussiëren; (iv) leerlingen komen in de klas voor hun eigen mening uit, ook al wijkt die af van die van de meeste andere leerlingen; (v) leraren moedigen leerlingen aan om over deze onderwerpen te praten met mensen die er een andere mening op na houden; en (vi) als leraren onderwerpen in de klas uitleggen, belichten ze verschillende kanten daarvan. Op basis van de antwoorden is een schaal gemaakt die weergeeft in hoeverre er binnen de klas sprake is van een open klimaat waarin discussies over politieke en sociale onderwerpen kunnen worden gevoerd (tabel 15).



Tabel 14

Percentage leerlingen dat op school deelneemt aan burgerschapsactiviteiten

Land	muziek- of toneel-activiteiten buiten de lessen om		een stemming voor een klassen-vertegenwoordiger of de leerlingenraad		besluitvorming over hoe zaken op school geregeld worden		discussie-bijeenkomsten voor alle leerlingen op school		zichzelf kandidaat stellen voor klassen-vertegenwoordiger of de leerlingenraad			
		een debat										
Oostenrijk	52 (1,4)	↔	25 (1,1)	▼	81 (0,9)	△	30 (1,2)	▼	38 (1,1)	↔	57 (1,1)	▲
België (VL) †	47 (1,8)	▼	31 (1,2)	▼	68 (2,0)	▼	36 (1,3)	▼	24 (0,9)	▼	34 (1,2)	↔
Bulgarije	66 (1,2)	△	52 (1,4)	△	52 (1,9)	▼	31 (1,2)	▼	40 (1,2)	↔	34 (1,1)	↔
Chili	70 (1,0)	△	49 (1,7)	△	89 (0,7)	▲	39 (1,1)	▲	35 (1,0)	↔	47 (1,0)	△
Taiwan	56 (0,8)	↔	17 (0,8)	▼	67 (0,9)	↔	43 (0,7)	△	84 (0,7)	▲	32 (0,9)	↔
Colombia	71 (0,9)	▲	49 (1,3)	△	90 (0,5)	▲	57 (0,9)	▲	41 (0,9)	↔	44 (0,8)	△
Cyprus	69 (0,9)	△	55 (0,9)	▲	71 (0,8)	▼	35 (1,2)	▼	39 (0,9)	↔	67 (1,0)	▲
Tsjechië †	52 (1,2)	↔	54 (1,0)	△	74 (1,9)	↔	21 (0,9)	▼	29 (0,9)	▼	31 (1,0)	▼
Denemarken †	43 (1,4)	▼	57 (1,2)	▲	73 (1,1)	↔	44 (1,0)	△	20 (0,8)	▼	49 (1,0)	△
Dominicaanse Rep.	62 (1,3)		66 (1,5)	▲	61 (1,5)	▼	59 (1,1)	▲	49 (1,2)	△	58 (1,2)	▲
Engeland ‡	62 (1,3)		48 (1,5)	△	79 (1,2)	△	55 (1,5)	▲	37 (1,4)	▼	40 (1,2)	
Estland	73 (1,2)	▲	36 (1,2)	↔	75 (1,8)	△	24 (1,2)	▼	25 (1,3)	▼	32 (1,5)	▼
Finland	61 (1,2)		59 (1,2)	▲	83 (1,3)	△	15 (0,7)	▼	23 (1,0)	▼	35 (1,4)	↔
Griekenland	61 (1,4)		40 (1,1)	↔	85 (1,0)	△	57 (1,1)	▲	74 (1,4)	▲	68 (1,5)	▲
Guatemala <sup>1</sup>	76 (1,0)	▲	56 (2,0)	▲	94 (0,8)	▲	63 (1,0)	▲	51 (1,2)	△	56 (1,2)	▲
Indonesië	55 (1,4)	↔	41 (1,2)	↔	72 (1,4)	↔	57 (1,3)	▲	85 (1,0)	▲	26 (1,0)	▼
Ierland	58 (1,2)	▼	66 (1,3)	▲	76 (2,2)		38 (1,3)		28 (1,1)	▼	25 (0,9)	▼
Italië	67 (1,1)	△	50 (1,3)	△	49 (2,3)	▼	34 (1,5)	↔	24 (1,5)	▼	21 (1,3)	▼
Zuid-Korea <sup>1</sup>	23 (0,7)	▼	33 (0,9)	▼	76 (0,7)		33 (0,9)	↔	26 (0,6)	▼	33 (0,7)	↔
Letland	77 (1,2)	▲	55 (1,6)	▲	67 (2,5)	↔	31 (1,3)	↔	31 (1,5)	▼	39 (1,6)	
Liechtenstein	48 (2,9)	▼	54 (2,6)	△	74 (2,5)		27 (2,6)	▼	42 (2,5)		49 (2,5)	△
Hong Kong Δ	70 (1,4)	△	35 (1,3)	↔	74 (1,5)		28 (1,3)	▼	34 (1,2)	↔	32 (1,3)	▼
Litouwen	63 (1,1)	△	23 (0,9)	▼	84 (0,9)	△	35 (1,1)	↔	38 (1,2)	↔	30 (1,1)	▼
Luxemburg	46 (0,7)	▼	19 (0,6)	▼	63 (0,8)	▼	25 (0,6)	▼	31 (0,7)	▼	36 (0,8)	↔
Malta	70 (1,3)	△	30 (1,1)	▼	62 (1,2)	▼	29 (1,0)		*		24 (0,9)	▼
Mexico	59 (0,8)		48 (1,1)	△	74 (0,9)	↔	54 (0,9)	▲	41 (1,0)	↔	36 (0,7)	↔
<b>Nederland Δ</b>	<b>47 (2,1)</b>	<b>▼</b>	<b>20 (2,8)</b>	<b>▼</b>	<b>52 (4,5)</b>	<b>▼</b>	<b>27 (2,5)</b>	<b>▼</b>	<b>11 (0,9)</b>	<b>▼</b>	<b>22 (2,5)</b>	<b>▼</b>
Nieuw Zeeland †	64 (1,2)	△	42 (1,4)		75 (1,4)		48 (1,3)	△	43 (1,1)		38 (1,1)	↔
Noorwegen †	61 (1,3)		62 (1,3)	▲	90 (0,8)	▲	58 (1,6)	▲	52 (1,3)	△	62 (1,0)	▲
Paraguay <sup>1</sup>	73 (0,9)	▲	39 (1,3)	↔	87 (1,0)	▲	56 (1,2)	▲	54 (1,4)	▲	58 (1,3)	▲
Polen	60 (1,3)		32 (1,2)	▼	95 (0,5)	▲	57 (1,1)	▲	67 (1,1)	▲	59 (0,9)	▲
Rusland	67 (1,0)	△	34 (1,2)	▼	76 (1,4)		32 (1,2)	↔	45 (1,1)		28 (1,1)	▼
Slowakije <sup>2</sup>	60 (1,2)		49 (1,5)	△	73 (2,3)		28 (1,2)	▼	81 (1,0)	▲	43 (1,5)	
Slovenië	65 (1,3)	△	41 (1,2)	↔	84 (0,8)	△	28 (1,2)	▼	35 (1,4)	↔	59 (1,1)	▲
Spanje	65 (1,0)	△	50 (1,5)	△	87 (1,0)	▲	48 (1,2)	△	38 (1,3)	↔	55 (1,2)	▲
Zweden	59 (1,4)		42 (1,6)		85 (0,9)	△	54 (1,1)	▲	53 (1,1)	△	40 (1,0)	
Zwitserland †	56 (1,3)	↔	56 (1,5)	▲	60 (2,0)	▼	28 (1,3)	▼	40 (1,4)	↔	34 (1,4)	↔
Thailand †	64 (1,1)	△	36 (1,3)	↔	79 (0,9)	△	46 (1,1)	△	52 (1,1)	△	36 (1,0)	↔
<b>ICCS gemiddelde</b>	<b>61 (0,2)</b>		<b>44 (0,2)</b>		<b>76 (0,2)</b>		<b>40 (0,2)</b>		<b>43 (0,2)</b>		<b>42 (0,2)</b>	
<b>Europees gem.</b>	<b>60 (0,2)</b>		<b>42 (0,2)</b>		<b>74 (0,2)</b>		<b>36 (0,2)</b>		<b>37 (0,2)</b>		<b>41 (0,2)</b>	

( ) Standaardfouten (SE) tussen haakjes

Δ Hebben niet aan de steekproefcriteria voldaan

† Hebben aan de steekproefcriteria voldaan met gebruik van vervangingscholen.

‡ Nagenoeg voldaan aan de steekproefcriteria met gebruik van vervangingscholen.

<sup>1</sup> Land heeft hetzelfde cohort leerlingen bevraagd aan het begin van het volgende schooljaar.

<sup>2</sup> De doelgroep in het onderzoek voldoet niet geheel aan de internationale vereisten

**Landelijke percentage**

meer dan 10 procentpunten boven ICCS gemiddelde ▲

significant boven ICCS gemiddelde △

significant onder ICCS gemiddelde ▼

meer dan 10 procentpunten onder ICCS gemiddelde ▼

De mate waarin het klasklimaat op Nederlandse scholen gemiddeld als open wordt gekenmerkt, wijkt niet noemenwaardig af van het internationaal gemiddelde. Landen waar leerlingen het klasklimaat als relatief open ervaren zijn Denemarken, Engeland, Indonesië, Italië en Nieuw Zeeland. Het minst open ervaren leerlingen in Malta en Zuid-Korea het klimaat in hun klas.

**Tabel 15** Percepties van leerlingen van het klasklimaat op school

Land	Verschillen tussen jongens en meisjes			
	Alle leerlingen	Meisjes	Jongens	(jongens - meisjes)*
Oostenrijk	48 (0,3) ▾	49 (0,4)	46 (0,4)	-3 (0,4)
België (VI.) †	49 (0,3) ▾	51 (0,4)	48 (0,3)	-3 (0,5)
Bulgarije	48 (0,4) ▾	50 (0,4)	46 (0,4)	-4 (0,5)
Chili	52 (0,3) △	54 (0,3)	51 (0,3)	-3 (0,3)
Taiwan	50 (0,3)	52 (0,3)	49 (0,3)	-3 (0,3)
Colombia	50 (0,2)	51 (0,3)	50 (0,3)	-1 (0,3)
Cyprus	51 (0,3) △	52 (0,3)	49 (0,4)	-3 (0,4)
Tsjechië †	49 (0,2) ▾	51 (0,2)	47 (0,3)	-4 (0,3)
Denemarken †	55 (0,3) ▲	56 (0,3)	54 (0,4)	-2 (0,4)
Dominicaanse Rep.	47 (0,3) ▾	48 (0,3)	46 (0,3)	-2 (0,3)
Engeland ‡	53 (0,3) ▲	54 (0,4)	52 (0,4)	-3 (0,5)
Estland	50 (0,3)	52 (0,3)	49 (0,3)	-3 (0,3)
Finland	49 (0,2) ▾	50 (0,2)	49 (0,3)	-2 (0,3)
Griekenland	51 (0,3) △	52 (0,3)	50 (0,3)	-2 (0,4)
Guatemala <sup>1</sup>	53 (0,2) △	54 (0,3)	52 (0,3)	-2 (0,4)
Indonesië	55 (0,3) ▲	56 (0,3)	53 (0,3)	-4 (0,3)
Ierland	52 (0,3) △	55 (0,3)	50 (0,4)	-4 (0,4)
Italië	54 (0,3) ▲	56 (0,3)	53 (0,3)	-3 (0,3)
Zuid-Korea <sup>1</sup>	38 (0,2) ▼	39 (0,3)	38 (0,3)	-1 (0,3)
Letland	51 (0,3)	52 (0,3)	49 (0,4)	-3 (0,4)
Liechtenstein	48 (0,5) ▾	50 (0,7)	47 (0,7)	-3 (1,0)
Hong Kong △	53 (0,4) △	54 (0,5)	52 (0,5)	-2 (0,5)
Litouwen	50 (0,3)	52 (0,3)	48 (0,3)	-4 (0,4)
Luxemburg	48 (0,2) ▾	49 (0,2)	47 (0,2)	-2 (0,3)
Malta	46 (0,2) ▼	47 (0,4)	44 (0,3)	-3 (0,4)
Mexico	50 (0,2)	51 (0,3)	49 (0,3)	-3 (0,3)
<b>Nederland △</b>	<b>49 (0,5)</b>	<b>49 (0,5)</b>	<b>48 (0,5)</b>	<b>-2 (0,5)</b>
Nieuw Zeeland †	53 (0,3) ▲	55 (0,4)	51 (0,4)	-4 (0,6)
Noorwegen †	52 (0,3) △	53 (0,4)	51 (0,4)	-2 (0,4)
Paraguay <sup>1</sup>	49 (0,3) ▾	50 (0,3)	48 (0,3)	-2 (0,3)
Polen	51 (0,3) △	53 (0,3)	49 (0,4)	-4 (0,3)
Rusland	49 (0,3) ▾	51 (0,3)	47 (0,3)	-5 (0,3)
Slowakije <sup>2</sup>	50 (0,3)	52 (0,2)	48 (0,3)	-3 (0,3)
Slovenië	50 (0,3)	52 (0,3)	48 (0,4)	-4 (0,4)
Spanje	48 (0,2) ▾	50 (0,3)	46 (0,3)	-4 (0,4)
Zweden	51 (0,3) △	53 (0,3)	49 (0,4)	-3 (0,4)
Zwitserland †	48 (0,3) ▾	49 (0,3)	47 (0,4)	-2 (0,4)
Thailand †	51 (0,2) △	53 (0,2)	49 (0,3)	-4 (0,3)
<b>ICCS gemiddelde</b>	<b>50 (0,0)</b>	<b>51 (0,1)</b>	<b>49 (0,1)</b>	<b>-3 (0,1)</b>
<b>Europees gem.</b>	<b>50 (0,1)</b>	<b>52 (0,1)</b>	<b>49 (0,1)</b>	<b>-3 (0,1)</b>

**Landelijke percentage**

- meer dan 3 procentpunten boven ICCS gemiddelde ▲
- significant boven ICCS gemiddelde △
- significant onder ICCS gemiddelde ▾
- meer dan 3 procentpunten onder ICCS gemiddelde ▼

## **6 Kennis over Europees burgerschap en houdingen tegenover Europa**

### **6.1 Opzet onderzoek Europese Module**

Een belangrijk onderdeel van ICCS vormen de regionale modules die zich richten op groepen van landen vanuit dezelfde geografische regio. Er zijn regionale modules ontwikkeld voor Europa, Latijns Amerika en Azië. Het doel van de Europese Module is onderzoek te doen naar de specifieke Europa-gerelateerde aspecten die voortkomen uit de domeinen van het IEA ICCS raamwerk. Aan de Europese module hebben 24 landen deelgenomen, waarvan 22 EU-lidstaten en 2 niet-lidstaten. Van de 22 EU-lidstaten behoren er 13 tot het Euro-gebied.

De volgende aspecten zijn onderzocht: (i) kennis en begrip van Europese maatschappelijke en politieke instellingen; (ii) Europese identiteiten en waarden; (iii) gezindheid met betrekking tot rechtvaardigheid en sociale cohesie in Europa en openheid inzake verandering; (iv) attitudes inzake participatie en engagement in Europa; (v) attitudes inzake leren van een vreemde taal.

### **6.2 Kennis over Europa en de Europese Unie**

Aan de hand van vragen over de Europese Unie en haar instituties, rechten en plichten van Europese burgers en de Euro als munteenheid is in kaart gebracht wat Nederlandse leerlingen weten over Europa. Het betrof in alle gevallen meerkeuzevragen, waarbij leerlingen uit vier antwoordmogelijkheden het juiste alternatief dienden aan te wijzen, dan wel dienden aan te geven of bepaalde stellingen juist of onjuist zijn.

De kennis die leerlingen over Europa hebben is beperkt. Op de juist-onjuist vraag in hoeverre burgers nieuwe politieke rechten krijgen wanneer hun land lid wordt van de Europese Unie gaf 67% van de Nederlandse leerlingen het juiste antwoord. Op de stelling of de Euro het officiële betaalmiddel is in alle landen van de Europese Unie gaf slechts 31% van de leerlingen het juiste antwoord. De geringe kennis van Nederlandse jongeren staat niet op zichzelf. Gemiddeld zijn de hiervoor genoemde vragen ook door leerlingen uit andere Europese landen vaak onjuist beantwoord.

Op de vierkeuzevragen naar eisen waaraan een land moet voldoen om toegelaten te worden tot de Europese Unie gaf slechts 40% van de leerlingen in Europa het juiste antwoord. Vergelijkbaar hiermee, de vraag naar door wie de leden van het Europees parlement worden gekozen is door slechts 35% van de Europese leerlingen juist beantwoord. De percentages correcte antwoorden op beide genoemde vragen waren in Nederland respectievelijk 42% en 40%.

Relatief ten opzichte van andere leerlingen in Europa geven Nederlandse leerlingen blijk van een gemiddelde kennis over Europa, waarbij sommige aspecten iets beter beheerst worden, en andere wat minder. In absolute zin is de kennis die leerlingen over Europa hebben, net als gemiddeld in andere Europese landen, echter gering.

## 6.2 Houding tegenover Europese integratie

### 6.2.1 *Attitude tegenover Europese samenwerking*

Wat het Europees beleid betreft is 60% van de Europese leerlingen positief over de harmonisering van de Europese politiek, het belang van de monetaire integratie en de uitbreiding van de Europese Unie. Leerlingen in ons land wijken daarvan niet noemenswaardig af. Wel verschilt de houding van Nederlandse leerlingen van die van leerlingen in andere Europese landen ten aanzien van aspecten van Europese samenwerking. 74% van de leerlingen in ons land is van mening dat alle Europese landen dezelfde aanpak zouden moeten hebben als het gaat om relaties met landen buiten Europa. Een vergelijkbaar percentage is van mening (75%) dat het goed zou zijn als regels en wetten in Europese landen meer op elkaar zouden lijken. Het Europees gemiddelde voor deze twee aspecten ligt bij respectievelijk 77% en 76%. Over het voeren van eenzelfde beleid in Europa met betrekking tot het milieu zijn leerlingen in Nederland (82%) gemiddeld sceptischer dan in andere Europese landen (87%), maar daarentegen hechten leerlingen in ons land relatief meer belang aan samenwerking in economisch beleid (73%) dan leerlingen elders in Europa (68%). Dat blijkt ook uit hun houding tegenover de euro. 53% van de leerlingen in ons land is van mening dat Europese landen aan economische kracht winnen als zij een gezamenlijke munt hebben, dat er meer voordelen dan nadelen zijn aan het hebben van een gemeenschappelijke munt, en dat alle landen de euro zouden moeten invoeren. Gemiddeld in andere Europese landen is dit 50% van de leerlingen.

### 6.2.2 *Vertrouwen in Europese instituties*

Van de Europese leerlingen heeft 60% vertrouwen in de eigen regering, het lokaal bestuur en het nationaal parlement. In Nederland ligt dit gemiddeld rond de 70%. Vertrouwen in Europese instellingen als Europese Commissie en Europees Parlement ligt met een Europees gemiddelde van ruim 58% iets onder het vertrouwen dat leerlingen hebben in nationale politieke instellingen. Onder Nederlandse leerlingen is dit vertrouwen relatief hoger (64%). Dat geldt zowel voor het vertrouwen dat leerlingen in ons land hebben in de Europese Commissie (62%) als voor het vertrouwen in het Europees Parlement (67%).

### 6.2.3 *Vrij verkeer van burgers uit Europese landen binnen Europa*

Het wonen, werken en reizen door Europese burgers binnen Europa wordt door de 14-jarige leerlingen in Europa met een score van 81% zeer positief gewaardeerd. Nederlandse leerlingen zijn met bijna 75% ook positief over dit aspect, maar blijven hiermee achter bij het Europees gemiddelde. Op de stelling dat burgers van Europese landen waar dan ook in Europa zouden moeten mogen wonen en werken geeft 79% van de Nederlandse leerlingen aan het hiermee eens te zijn, tegenover 90% gemiddeld in Europa. Op de stelling dat het goed is dat mensen uit andere Europese landen in Nederland mogen komen wonen omdat ze verschillende culturen met zich meebrengen geeft 71% van de Nederlandse leerlingen aan het hiermee eens te zijn, tegenover 76% gemiddeld in Europa. Hetzelfde geldt voor de stelling dat het goed is voor de Nederlandse economie wanneer Europese burgers uit andere landen in Nederland komen werken. 71% van de leerlingen is het hiermee eens, tegenover 76% in Europa als geheel.

### 6.2.4 *Interesse voor politieke en sociale thema's in Europa*

Het Europees gemiddelde voor belangstelling voor internationale en Europese politiek (32) is beduidend hoger dan in Nederland (20). De Nederlandse scores

behoren tot de laagste in Europa. Deze lage scores staan in contrast met het sterke vertrouwen dat men heeft in nationale en Europese politieke instellingen; er is dus wel vertrouwen maar weinig belangstelling onder de 14-jarigen in Europa. De deelname aan politieke discussies over Europese gebeurtenissen en thema's binnen de school kent een Europees gemiddelde van 50 en een Nederlands gemiddelde van 46; dezelfde thema's buiten de school krijgen dezelfde scores. Nederlandse leerlingen hebben een score wat betreft de deelname aan burgerschapsactiviteiten op Europees en internationaal niveau van 50; dit is gelijk aan het Europees gemiddelde. Wat betreft de deelname aan discussies moet daarbij wel worden beseft dat het gaat om 14-jarige leerlingen die nog nauwelijks participeren in Europese en internationale activiteiten.

#### *6.2.5 Volgen via de media (televisie, krant en internet) van Europees nieuws, in vergelijking met het volgen van nationaal en internationaal nieuws.*

Bijna twee derde van de Nederlandse leerlingen geeft aan zich te informeren over Europees en internationaal nieuws via de televisie. Dit percentage komt overeen met wat gemiddeld ook in andere Europese landen gebruikelijk is. Kranten worden door leerlingen in ons land minder vaak gelezen om zich op de hoogte te stellen van Europese ontwikkelingen (53%) of over nationaal en internationaal nieuws (40%). Deze percentages komen overeen met het gebruik dat leerlingen elders in Europa gemiddeld van kranten maken. Ook het gebruik van nieuwe media, zoals internet, is beperkt als het gaat om nieuwsgaring over Europa. In Nederland geeft 29% van de leerlingen aan hiervan gebruik te maken; het Europees gemiddelde ligt eveneens bij 29%.

### **6.3 Europese identiteit**

In de vragenlijst is aan leerlingen een aantal stellingen voorgelegd die betrekking hebben op hun nationale en Europese identiteit. Leerlingen konden hierbij aangeven in hoeverre zij het eens waren met deze stellingen. Geconcludeerd kan worden dat Nederlandse leerlingen zich net als de leerlingen uit andere landen in algemene zin Europeaan voelen. Moet er gekozen worden tussen Europa en Nederland dan zijn Nederlandse leerlingen, meer dan de gemiddelde leerling in Europa, gehecht aan hun eigen land en pas daarna aan Europa.

## 7 Samenvatting en conclusies

### 7.1 Burgerschap in school en beleid

In ons land komt burgerschap niet als apart vak in de onderbouw van het voortgezet onderwijs aan bod. Scholen hebben wel sinds februari 2006 de verplichting aandacht te besteden aan 'actief burgerschap en sociale integratie', maar heeft verder niet vastgelegd op welke wijze dit gestalte moet krijgen in school. In een aantal andere Europese landen, waaronder de Scandinavische landen, Vlaanderen, Luxemburg en Oostenrijk is burgerschapseducatie eveneens niet als een apart vak in het curriculum opgenomen. In Engeland, Ierland, Spanje en Zwitserland daarentegen wordt het vak 'burgerschapskunde' wel onderwezen. Datzelfde geldt voor de meeste Oost-Europese landen die aan het onderzoek deelnamen. In de landen waar burgerschapseducatie onderdeel uitmaakt van het curriculum is dit doorgaans een verplicht vak voor alle leerlingen.

Scholen in ons land leggen sterk de nadruk op sociale vaardigheden, het leren van omgangsregels en basiswaarden als het gaat om burgerschap in de klas en op school. In de kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs is daarnaast opgenomen dat leerlingen op hoofdlijnen moeten leren hoe het Nederlandse politiek bestel als democratie functioneert en wat de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie is. Scholen besteden hieraan weliswaar aandacht, maar stellen deze aspecten van 'politiek burgerschap' minder centraal dan scholen in een aantal andere (Europese) landen. In Engeland bijvoorbeeld krijgen formele, politieke aspecten van burgerschap grote aandacht in het onderwijs, naast andere thema's die in het nationale curriculum ook ruimschoots aan bod komen. In andere landen, zoals Indonesië, Ierland, Zuid-Korea, Slowakije, Spanje, Zwitserland en Thailand wordt ook ruim aandacht gegeven aan politiek burgerschap. Opvallend daarbij is dat al deze landen, met uitzondering van Thailand, burgerschap als een apart vak in het curriculum hebben opgenomen. Een formalisering van burgerschap in het curriculum lijkt samen te hangen met een grotere aandacht voor politieke en maatschappelijke processen en instituties.

Scholen dienen een oefenplaats te zijn voor burgerschap. Naast programma's gericht op het tegengaan van vooroordelen heeft dit ook betrekking op het bekend raken en het oefenen met democratische principes. Hoewel de formele mogelijkheden hiervoor binnen scholen aanwezig zijn, geeft een kwart van de 14/15-jarige Nederlandse leerlingen aan hiermee niet recent in aanraking te zijn gekomen. In andere landen neemt een groter aantal leerlingen deel aan verkiezingen voor leerlingvertegenwoordigers en/of debat- en discussiebijeenkomsten op school. Mogelijk concentreert de aandacht voor dit type activiteiten en inspraakmogelijkheden zich binnen scholen in ons land vooral op de bovenbouw, en/of is het een gevolg van een geringe interesse onder 14/15-jarige leerlingen voor politieke en sociale onderwerpen. Het ligt niet voor de hand dat leerlingen door leraren of door medeleerlingen ontmoedigd worden hieraan deel te nemen. De mate waarin het klasklimaat op Nederlandse scholen gemiddeld als open wordt gekenmerkt, wijkt niet noemenswaardig af van het internationaal gemiddelde.

## **7.2 Kennis en houdingen van leerlingen**

### *7.2.1 Kennis van leerlingen*

Nederlandse leerlingen hebben internationaal gezien gemiddelde kennis van politieke en maatschappelijke onderwerpen. Ten opzichte van andere Europese landen blijft de kennis van leerlingen in ons land echter gemiddeld achter.

Ongeveer een op de vier Nederlandse leerlingen heeft daarmee een zeer goed begrip van politiek en maatschappelijk burgerschap, en is toegerust om actief invulling te geven aan hun rol als burger. Nederland wijkt daarmee niet af van het internationale gemiddelde, maar steekt wel schril af bij landen als Finland en Denemarken, waar tussen de 55% en 60% van de leerlingen zeer goed burgerschapscompetenties heeft.

Een redelijk beheersingsniveau aan burgerschapscompetenties wordt bij ongeveer een derde van de Nederlandse leerlingen gevonden. Ook hiervoor geldt dat dit percentage niet afwijkt van het internationale gemiddelde, maar dat het aantal leerlingen met een voldoende beheersing van burgerschapscompetenties relatief laag is. Ongeveer 43% van de Nederlandse leerlingen heeft een minimale beheersing van burgerschapscompetenties, of zelfs minder dan een minimale beheersing. Dit is (beduidend) meer dan in omliggende landen: België (Vlaanderen) (32%), Engeland (35%) en Denemarken (16%).

Met name vmbo-leerlingen hebben een geringe kennis van burgerschap. Havo- en vwo-leerlingen hebben gemiddeld een goede beheersing van burgerschapscompetenties. Dit verschil kan maar voor een deel worden verklaard door de sociale compositie van leerlingen in de klas, of door de mate waarin scholen proberen leerlingen te laten participeren in besluitvormingsprocessen op school, of hen stimuleren deel te nemen aan discussies in de klas.

### *7.2.2 Houdingen van leerlingen en hun maatschappelijke betrokkenheid*

Nederlandse leerlingen staan in grotere mate afwijzend tegenover gelijke rechten voor immigranten dan leerlingen in andere landen. Nederland neemt hierin samen met Vlaanderen Europees en internationaal gezien een extreme positie in. In Nederland is bovendien het verschil in oordeel over gelijke rechten voor immigranten relatief het grootst tussen groepen leerlingen van verschillende herkomst. Autochtone leerlingen staan afwijzender tegenover gelijke rechten voor immigranten dan allochtone leerlingen wiens ouders in het buitenland geboren zijn en allochtone leerlingen die zelf in een ander land geboren zijn.

Nederlandse leerlingen geven gemiddeld vaker dan leerlingen in de meeste andere landen aan dat zij vertrouwen hebben in de regering en de landelijke overheid. Van de leerlingen in ons land vertrouwt 70% de landelijke overheid, tegenover 61% over alle landen heen. Van alle politieke en maatschappelijke instituties hebben leerlingen het minste vertrouwen in de politieke partijen in hun land (internationaal gemiddelde van 41%). Hoewel het vertrouwen van Nederlandse leerlingen in absolute zin ook gering is voor de politieke partijen in ons land, is het percentage leerlingen dat wel vertrouwen heeft in politieke partijen (53%) aanzienlijk hoger dan in veel andere landen.

De interesse in politieke en sociale kwesties is onder Nederlandse leerlingen geringer dan in veel andere landen.

Bijna een derde van de leerlingen in Nederland geeft aan in het afgelopen jaar niet bij een politieke en/of maatschappelijke organisatie betrokken te zijn



geweest. Gemiddeld over andere landen neemt een vergelijkbaar percentage leerlingen hieraan deel. Voor een meerderheid van de Nederlandse leerlingen die wel eens bij dergelijke organisaties of groeperingen betrokken is geweest, heeft de deelname zich beperkt tot enkele organisaties. Met name de groep 'politiek en maatschappelijk zeer actieve leerlingen' lijkt daarmee in Nederland kleiner dan in veel andere landen. Opvallend is dat waar het in Nederland gaat om deelname aan activiteiten van externe organisaties dit door leerlingen vooral gebeurt in het kader van liefdadigheid. Aan meer politiek en maatschappelijk geëngageerde activiteiten, zoals activiteiten van mensenrechten- of milieuorganisaties, wordt door leerlingen beduidend minder dan in andere landen deelgenomen.

Leerlingen zijn gevraagd aan te geven of zij verwachten later te gaan stemmen voor de Tweede Kamer. Van alle Nederlandse leerlingen geeft 74% aan te verwachten te gaan stemmen. Dit percentage ligt onder het internationaal gemiddelde van 81%.

## Referenties

- Amadeo, J., Torney-Purta, J., Lehmann, R., Husfeldt, V., & Nikolova, R. (2002). *Civic knowledge and engagement: An IEA study of upper secondary students in sixteen countries*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Bron, J. (2006). *Een basis voor burgerschap: een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs*. Enschede: SLO.
- Bron, J., Veugelers, W., & Vliet, E. van (2009). *Leerplanverkenning actief burgerschap: Handreiking voor schoolontwikkeling*. Enschede: SLO
- Inspectie van het onderwijs (2008). *De staat van het onderwijs: Onderwijsverslag 2006/2007*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Inspectie van het onderwijs (2009). *De staat van het onderwijs: Onderwijsverslag 2007/2008*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Inspectie van het onderwijs (2010). *De staat van het onderwijs: Onderwijsverslag 2008/2009*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Ireland, E., Kerr, D., Lopes, J., Nelson, J., & Cleaver, E. (2006). *Active Citizenship and Young People: Opportunities, Experiences and Challenges In and Beyond School. Citizenship Education Longitudinal Study: Fourth Annual Report*. Londen: DfES.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2005). *Wetsvoorstel Bevordering actief burgerschap en sociale integratie*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Onderwijsraad (2003). *Onderwijs en burgerschap (advies)*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Schulz, W., Fraillon, J., Ainley, J., Losito, B., & Kerr, D. (2008). *International Civic and Citizenship Education Study: Assessment Framework*. Amsterdam: IEA.
- Torney, J., Oppenheim, A. N., & Farnen, R. F. (1975). *Civic education in ten countries: An empirical study*. New York: John Wiley.
- Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship education in twenty-eight countries*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Torney-Purta, J., Schwille, J., & Amadeo, J. A. (1999). *Civic education across countries: Twenty-four case studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).